

TEACHINGS

&

PRACTICES

After 1st Century

Randolf Dun

Nastirde

Janngirde, golle e firooji keewdi di ngonaa Biibal ina njogii dadi mum en e golle diineeji sirlu e miijooji, di naati ko hedde hitaande 100 caggal jibineede Iisaa Ndee doo widto ina hollita yoga e deen janngirde e firooji gadani. Ina gasa tawa on teskiima mbayliigaaji won e majji e nder golle hannde.

BINDOL:

1. So tawii Kerecee'en ngonaa e tiidnaare e janngude deftere nde kono ina tuugnii e waajotoobe mum en ngam wadde firooji mum en e mabbe, ina waawi be ngoongdina gedde de nanndaani e goonga kono ko goonga seeda tan.
2. E nder yonta gooto, majjere ina waawi naatde e golle e goongdingol
3. Siftorde miijo 'baabaaji eklesiya' dow goonga Bibel ngam hollugo nuddinki hoore maako, naa bana siftorgo Bibel.
4. Hay gooto alaa faamu timmudo e haala Alla hay so tawii ebe njaba maayde ngam goondinal mabbe.
5. Kala Kerecee'en fuu doole jangga Bibel maako, yama nuddinki malla faamugo maako nden o jaba yahugo to nufaye Allah yahrata be.
6. Goongdinal, miijooji walla jandeeji keewdi hannde ina njogii dadi e won e janngirde "baabaaji eklesiya." Heewbe e mabbe njippinaani denndaangal ko be ngoongdini Pagan walla Gnostik. E goonga, won heen njannгии no feewi binndandé "baabaaji eklesiya" bennudi dii, yeru, Ignace mo Antiyoki, Polikarp mo Smirna e Augustin (ina gasa tawa ko furi binndandé nulaabe) e nder sosde gedde mabbe.

Ko woni e mum

1. Teeminannde adannde
2. Baabaaji Eklesiya
3. Gnostik
4. Hiirnaange Eklesiya
5. Duubi hakkundeeji

Faandaare 1

Teeminandé gadane

Alla tagii neddo e nanndi mum, ina gasa tawa ko sifaa mum; ko dum woni yidde, goonga, moy/ere, yurmeende, jam, neddaagal, neddaagal, peewal, ceniika, yaafuya. Caggal tagoore makko necfco wuuri ko e Eden, aljanna tagaado ngam makko, e nder tagooje Alla keddiide de ngalaa bakkaat jokkondiral gonngal e Alla. Enen fof eden nganndi no feewi bakkaat mabbe e majjere e batte mum. Be ndiiwaa aljanna, be ceerti e Alla. (Fuddoode 1-3)

Neddo ina joodoo e ndee doo ngonka ceertuka haa nde coodoowo rokki mo fartaŋŋe yaafnaade, jokkondirde e Alla. Alla woppaani walla woppaani necfco sabu en njiyii e nder Fuddoode 4 [caggal nde Aadama e Hawaa ndiiwaa e nder Eden] wonde Kayin e Hawaa fof ina ndokkira Alla sadakeeji (taye, dokke, dokke). Sadaka Haabila jabaama e yeeso Alla, Kayin jabaaka. Alla haaldii hay e dokkudo sadak mo jabaaka.

Duubi ina njaha, bakkaat ina beydoo yaajde “Joomiraado yi’i wonde bonanndeeji neddo ina mawni e dow leydi, kala miijo bernde mum ina bonna tan haa abada. (Fuddoode 6:5-6)

Kono “Nuuhu ko neddo peewniido, mo alaa ella e nder yonta mum, ina yahda e Alla.” (Fuddoode 6:9-10 RSV) Duubi seeda caggal maayde Nuuhu, Ibraahiima jibinaa. Winndiyanke Ibraaniijo wi’i “Ko ngam nuddinki Ibrahiima dowti nde o noddi ngam o yaha haa nokkuure nde o foti hebugo ndonu. O yalti, o anndaa to o yahata. ... Ngam o donno ndaara berniwol ngol don mari tuugnorgal, ngol Allah woni hooreejo maako.” (Ibraaniyankoobe 11:8-10)

Nde o woni haa Kanaana, nokkuure nde iwdi maako hebata haa ragare bana ndonu, “Maleykaajo (nelaado – GWT) Joomiraawo noddi Ibrahiima diga asama nde didabre, o wi’i, "Mi don jura bee hoore am, Joomiraawo wi’i, ngam a wadi dum, a haday biddo ma, biddo ma gooto bana hoodere, mi wadan ma barkidinki bana asama ceene gonde e daande maayo. Bibbe maada keban gure anbe mabbe, e nder bibbe maada [bibbe maako maanaa gootel] leyfi dow lesdi fuu don barkidina, ngam a doofti yam." (Genesis 22:15-18) Nulaado Pol don yama mo dow fodoore nde’e, o wi’i: "O nuddini Allah, o wi’i: peewal.’ Ndeen noon, paamen wonde goondinbe [hoolaade Alla e dooftaade] ko bibbe Ibrahiima. Binndi dii nji’i ko adii fof wonde Alla ina goondina leyfi goddi dii e goondinal [e Linjiila], kadi o anndini Ibrahiima Linjiila oo ko adii: “Leyfi dii fof barkinirtee ko e maa [e Linjiila]. Wadi noon, jogiibe goondinal [golle tuugiide e goondinal neddo] ina barkiniree wondude e Ibrahiima, gorko goondindo.” (Galatiya’en 3:6-9)

“Wakkati don wara,’ non Jawmiraawo wi’i, 'wakkati mi wadan alkawal kesal bee saare Isra'iila bee saare Yahuuda, dum laataaki bana alkawal ngal mi wadi bee maamiraabe mabbe [alkawal ngal Allah hokki be bee Muusaa] wakkati mi nanngi be bee jungo ngam mi wurtina be diga Misra ... 'Dum woni yidde Isra'iila'en baawo wakkati. 'Mi wattan sariya am nder hakkiilo mabbe, mi winnda dum dow berde mabbe [wonaa maaybe bana alluuje kaaye ammaa nder hakkilo, hakkilo malla bernde guurdo, mi laatoto Allah mabbe, be laatoto yimbe am.' ... 'Ngam mi yaafan hakkeji mabbe, mi siftortaa hakkeji mabbe kadi'” (Yeremiya 31:31-34). Yaafuya - ko seerndi aadiji didi dii.

En mbaawi yi'ugo limngal limngal ngam timminki annabaaku Yeremiya nder jaabawol Piyeer dow yamol ngol Yeesu yami be furi badaago mo, nulaabe maako. Hol mo mbiyatton ko miin?

Eklesiya Almasiihu

Piyeer jaabi: “An woni Almasiihu, Bii Allah guurdo.” ... Iisaa wi’i “e dow ndee haayre [ko Iisaa woni Bii Alla guurdo] mi mahata ekkol am” [mooftude e hoore am dental, banndu walla fedde almubbe dooftotoobe, hoolaare e goondinbe]. (Matiyo 16:16-18)

Caggal janfa makko e nder walla caggal juulde Paska makko cakkitiinde, Iisaa, hono teskuyaaji, watti nulaabe makko e nder laamu makko. “Onon ngoni daraniibe am nder jarribooje am. Mi hokki on laamu [diatitheemi: NT: Strong's #1303 ngam wadugo seertugo, jokkirgo, yubbina, todda, jokkirgo, kuuje maako malla, huunde jeydo goddo bee testator], bana no Baaba am waawata on dow taabal am laamu am, joodoto dow jappeere laamu, kiita le'i Isra'iila sappo e didi.” (Luuka 22:28-30) .

Wakkati sedfa, ko furi balde 50, baawo man Piyeer e nulaabe wobbe mbi'i, "Ngam maajum, Isra'iila'en fuu hoola dum: Allah wadi Yeesu mo on mbari leggal bardugal, Joomiraawo e Almasiihu." Nde yimbe 6ee nani cfum, 6e buuccii, 6e mbiyi Piyeer e nulaabe wodbe bee:

“Banndiraabe, hol ko mbaɗaten?” Piyeer jaabi: “Tuube.”¹e looteede [konngol grec baptizo (burtugol), wonaa rantizo (rufgol), cheo (rufgol) walla pros-chusis (buuɓgol), huutortee. Ko cfuum wacfi, “lootde” firti ko buuɓnude], gooto e mon fof, e innde²e Iisaa-al-Masiihu [e dow laamu] ngam yaafuye [yaafuye, laɓɓinki] hakkeji mon [bana Yereemiiya anndini]. On keban dokkal Ruuhu Ceniido. Fodoore nden woni ngam mon e bikkon mon [Yahuudu'en] e kala woddufe [Lenyi feere] — ngam kala mo Joomiraawo Alla men noddata [rewrude e Linjiila Almasiihu].” E konngudi feere feere o jeertini ɓe; nden o tori ɓe, "Kisnee koye mon diga yonta bondo [bondo] oo." ʼBeen ɓe njabi mi tato ko yowitii e C.J makko). ujunnaaje 100 beydaama e limoore mabbe ñalnde heen (Kuude Nelaabe 2:36-41).

So duum bennii, beedoo ko ina tolnoo e ujunnaaje tati “jabbe haala kaa, lootaabe” beydaama e been ɓe Iisaa rokki laamu - been dariibe e makko e nder jarribooji makko. Nii woni, en njiyii laamu mawngu, eklesiya. [yeew Kuude Nelaabe 2:27-30].

Golle misiyonjaaji Nulaabe, haa arti noon e Pool mo Tarsus, njaltinii diine kerecee en e nder gure hellenistik [Gerek], hono Aleksandriya e Antiyokiya, kadi haa Rome e haa caggal laamu Room. Kerecee'en tokki teddingo Binndi Hebre'e, ɓe naftorii firo Septante ngo huuwtinirgo nder haaloobe demngal Gerek, malla Targums, bee goddi binndi mabbe ɓesdi dow maajum, ɓe naftorii nder haaloobe demngal Aram.

Teddungal e nasaraaku diina Masiihinke'en e yaadugo maako don mari kulul e majjere nder ardiibe Yahuudu'en. ʼBe puɗɗii rewde Kerecee'en, ngam umminde leñol Yahuuda'en koyngol e dow mabbe e tuumaade ɓe e laamuuji Roomnaabe ko dum addani...torra.

Yahuudiyankoobe nanngi Kerecee'en, mberli ɓe nder kasooji, mbari ɓe. Arande torra haa juude Yahuudu'en haa Urusaliima woni Etien. Ko kanko woni gadano e nder torraabe fof sabu waajaade ko fayti e Dandoowo. Yahuudu'en don wurtina mo yaasin berniwol, ɓe puɗɗi wi'ugo mo kaaye haa o maayi. O tori, o wi'i, "Joomiraawo Yeesu, jab Ruuhu am."³ndeen noon e konngol “Joom am, woto beydu ɓe ndee bakkaat” o maayi.

Nde ɓe mbari Stefan e wobbe duudbe nder nuddinbe, Yahuudu'en waawataa haa jooni sembidinki nuddinki mabbe nder Almasiihu. Ko wonaa cfuum, e wacɗe cfuum, ɓe beydii saaktude maggal no feewi e nder hocɗe Urusaliima. Sabu tooñanngeeji dii, Kerecee'en sankitii e nder leydi Yahuuda, e nder leydi Samariya, e nder leydeele godɗe; e kala to ɓe njahi, ɓe mbaajoo ko fayti e Joomiraacfo kisnoowo e janningol mum. Walaa baawde nder duniyaaru ngam hadugo saaktugo diina Masiihinke'en bee nasaraaku, ngam nuddinki Almasiihu woni nuddinki goonga. Janningol Almasiihu ko janningol Alla. Nguurndam fawaade e goondinal e janningol Almasiihu ko nguurndam cenidam goonga, Laamu Alla. Baaba asamaan sembidini goonɗinbe, Dandoowo ina wondi e mabbe, ɓe cuusnii Ruuhu Ceniido, Cuusoowo. Yeew Kuude Nelaabe 6; 7; 8:1-2, 4.

fotooji.ortodoks.com/jannugol/LG/torra.shtml

---

¹Not jikku tan; alaa ko jogii so wonaa ñakkeende miijooji e jikkuuji. Wonaa waylo-waylo weefngo e weeyo ruuhu. Ko waylude ceertudo e focus hakkille ; ina addana dum dille yidde; e tonngol, ko waylo-waylo e nder leydi tigi rigi e nder neddaagu neddo oo" (Firo Pulpit, tobbere 18, h. 66 yettaa e MIJO #515 Al Maxey, 3 lewru Yarkomaa 2012)

²Yeewto jannugol e Innde Iisaa

³Yeewto thebiblewayonline.com jannugude Banndu, Ruuhu, e Ruuhu – Hol to di njahata so a maayii?

“Torra mawka fuddi dow ekklessiya haa Urusaliima, Sawulu fuddi halkugo ekklessiya, o don yaha saare, o don y akka worbe e rewbe, o don nastina be nder kaso.” (Kuude Nelaabe 8:3)

“Ko e oon sahaa, laamdo Hirudus nanngi won e yimbe eklesiya, ina yidi torlaade be, o yamiri yoo Yaakubu, deerdiiko Yuhanna, war e kaafaawi, nde o yi'i dum weltinii Yahuuda en, o nanngi Piyeer kadi gardinoodo mo konuuli nayi, heen gooto fof ina anniyii yaltinde mo ngam naaweede caggal juulde Paska.” (Kuude Nelaabe 12:1-4)

Haa Listra, Yahuudu'en feere don wara diga Antiyokiya e Ikoniyum, be njabi jama'aare. Be mbari Pool kaaye, be ndarni mo yaasi berniwol, be tammi o maayi. (Kuude Nelaabe 14:19)

To Filipi “nde joom maccudo debbo oo anndi yaakaare mabbe hebugo ceede timmi, be nanngi Pol e Silas, be ndarni be nder luumo ngam be ndarna be yeeso ardiibe, be mbi'i: "Be'e worbe ko Yahuudu'en, be don yama wuro men nder hulbinaare to Romans or acvo us." jamaanu nguu hawri e hare Pool e Silas, naawoobe bee njamiri yo be boorno comci mabbe, be piye be no feewi, be mberlaa e kasoo, gardiido kasoo oo yamiri yo be reenu be no feewi. (Kuude Nelaabe 16:19-24)

To Tesalonik “wobbe Yahuudu'en njabi, be kawti bee Pool e Silas, bana no Gerek'en duudbe hulbe Allah e rewbe mawbe sedda. Ammaa Yahuudu'en donno donno yama, ngam non, be kawri bee yimbe bonbe diga luumo, be ngadi mobgal, be puddi fitinaaji nder wuro Pool e suudu Yahuudu Silas ngam wurtinki be haa jama'aare. Ammaa nde be tawi be, be don yama Yason bee banndiraabe wobbe yeeso ardiibe wuro man, be don wulla: "Be'e worbe be ngadi fitinaaji haa duniyaaru fuu, be ngari doo, Yason jabbii be haa saare maako, be don yama Kaysaar'en feere.' Nde be nani dum, jamaanu nguu e ardiibe wuro ngoo fof mbeltiima, be mbaadi Yason e wodbe bee kasoo, be njaltini be.” (Kuude Nelaabe 17:4-9)

“Haa Efesu, jibriu mawndu ummii dow laawol ngol, jom ceede bi'eteedo Demetriyus, mo wadi cuudi Artemis bee ceede, o waddi ceede sedda ngam ceede. Kadi ada yi'a, ada nana no oo banndiiko Pool foodtiri e majjude yimbe heewbe doo e Efesu e nder ko buri heewde e diiwaan Asii oo fof. O wiyi laambe be neddo wadi bee ngonaa laambe hay dara. Won kulhuli wonaa tan wonde njulaagu men ina waasa innde mum moyfere, kono kadi ko suudu laamdo mawndu biyeteedo Artemis ina bonna, kadi laamdo debbo oo e hoore mum, mo rewete e nder diiwaan Asii oo fof e winndere ndee kala, ina waawi ustaade teddungal mum diinewal." Nde be nani dum, be tikkani, be pudfii wullude "Soomis the Ephesian the.G." wuro ngoo ina buubtoo Yimbe bee nanngi Gayus e Aristarkus, yahdiibe Pool ummoriibe Makedoniya, be ndogi be naati e nder suudu pijirlooji.” (Kuude Nelaabe 19:23-29)

Pol warti Urusaliima, hokki raport haa ardiibe ekklessiya Urusaliima, o taskitini yahugo haa suudu dewal. Nde balde jeedidi [wakkati labbinki] timmi, wobbe Yahuudu'en diga lesdi Asiya yi'i Pol haa suudu dewal. Be njippini jamaaje fuu, be nanngi mo, be don wulla, be mbi'a: "Yimbe Isra'iila'en, mballu min! Oo woni gorko jannginoowo yimbe fuu haa kala nokkuure fuu, dow lenyol amin, dow Tawreeta amin, bee nokkuure nde'e. (Be nji'iino Trofimus, Efesujo, nder berniwol bee Pol, be tammi Pol waddi mo nder suudu dewal.) Wuro man fuu ummi, yimbe don dogga diga nokkuuje fuu. Be nanngi Pool, be ndarni mo haa suudu dewal, law dammude mabbi. Wakkati be donno mbara mo, habaru yotti hooreejo sooja'en Roma'en, wi'i wuro Urusaliima fuu don nder

ummaare. Doon e doon o yetti ofiseeji e soldateebe, o dogi o jippii e jamaanu nguu. Nde fitinaaji dii nji'i mawdo konu e sooje'en mum, be ngoppi fiyde Pool" (Kuude Nelaabe 21:27-32).

Pol yami hooreejo sooje'en to o waawan wolwugo bee yimbe, o wi'i Joomiraawo wi'i mo "Yal Urusaliima law, ngam be jabataa seedaaku ma dow am.' 'Joomiraacfo mi jaabii, 6ee worbe ina nganndi wonde mi yahiino e juulirde wootere, mi yahiino e juulirde wocfnde, mi fiyi 6e googcfin6e maa, nde 6i66e 6ee 6e 6eydotoo, mi darii doon, mido 6eydoo 6eydude 6amtaare am, mi reena comci 6e mbarata mo, ndeen Joomiraacfo oo wi'i kam, 'Yah wocfcfude to Genti 22:18b-21)

"Jamaanu nguu hedii Pool haa o wi'i dum, nden be don yama daande mabbe, be don wulla, be mbi'a: "Ittu mo dow lesdi! O fotaani wuurde! Nde be ngullata, be don mberloo limce mabbe, be donno mberloo mbuldu haa asama, hooreejo sooja'en umri be nasta Pool haa suudu sooja'en. O yamiri yo o fiy, o naamne ngam annude hol ko wadi yimbe bee ina ngulla e makko nii. Nde be ndarni mo ngam fiyde mo, Pool wi'i hooreejo sooje'en dariido doon: "Mbele ada waawi fiyde bidfo leydi Room, mo hay dara anndaaka?" (Kuude Nelaabe 22:22-25).

"Nyande mum, nde hooreejo sooja'en yidi annugo ko wadi Yahuudu'en don tuuma Pool, o yoppi mo, o umri mawbe liman'en e suudu mawndu ndu'u fuu moobta. Nden o waddi Pool, o dari mo yeeso mabbe hannde." Ndeen mawdo almubbe Ananiyas yamiri dariibe sara Pool yo piy mo e hunnduko." (Kuude Nelaabe 22:30-23:2)

"Subaka janngo mum, Yahuudu'en ngadi kuugal, be kuni bee hundde, be nyaamataa, be njarataa haa be mbari Pool, ko buri worbe cappande nayo don nder kuugal ngal, be njahi haa mawbe liman'en e mawbe, be mbi'i: 'Min don hunna min nyaamataa koodume haa min keba komandaajo ngam waddugo mo yeeso maada ngam min don mari haaje annugo mo dow haala maako min don mari haaje wartugo mo ko adii o yotta haa do.'" (Kuude 23:12-15).

Pol e Piyeer jeertini jannginooƙe fenaande e dogde

"Woodi wakkatiiji kulniidi nder balde cakkitiide. Yimbe [Kerista'en] laatoto yidbe ko'e mabbe, yidbe ceede, mawnikiniibe, mawninbe, be dowtanaaki jibnaabe mabbe, be ngalaa yettoore, be ngalaa senaare, be ngalaa yidde, be ngalaa yidde, be ngalaa yidde, be ngalaa yidde, be ngalaa yidde, be ngalaa yidde, be ngalaa yidde, be ngalaa yidde weltaare burnde yidbe Alla— jogaade sifaa dewal [mbaydi yaajndi kono wonaa goonga] kono yeddude doole mum Woto mbadtu heen hay huunde." (2 Timote 3:1-5)

Pol wi'i Timote: "Waaj konngol, taska wakkati e wakkati, cemmbidin, cemmbidin, cemmbidin — bee munyal mawngal e ekkitinki. Ngam wakkati waran nde yimbe munyataa janngirde laabnde noppi ndartoo e goonga, ndartoo e miijooji [gede de nedfo miiiii]." (2 Timote 4:2-4)

"Kono kadi won annabaabe fenaande [jannginooƙe] e nder yimbe [Isra'iila'en] bana no woodi jannginooƙe fenaande nder mon [Keristaa'en]. Be nastinan nder sirru fenaande halkoore, haa be yedda Joomiraawo mawdo mo soodi be — be ngadda halkere jaawnde dow ko'e mabbe nawu mabbe bee jannginooƙe maa kuutoro on e daartol ngol be mbadi ngol, naawoore mabbe booyii fawde e mabbe, halkaare mabbe daanaaki." (2 Piyeer 2:1-3)

Nero wulii Roma hitaande 67 caggal Iisaa

Torlaaji Room'en arandeeji dow Ekklessiya don nanndi bee hitaande 67, [hitaande 1 baawo nde Yahuudu'en lesdi Yahuudu'en don yama Room'en] les laamu Nero, laamiido jeego'o lesdi Room'en. Oo laamdo laamiima fotde duubi joy, tawi ina jogii njeenaari muñndi, kono caggal duum o rokki laawol burngol mawnude e tikkere, e barbareeji burdi bonde. E nder njiimaandi seydaneeji godfi, o yamiri yo wuro Room hubbu, yamiroore ndee ko ofiseeji makko, gardeeji makko e golloobe makko mbaadi dum. Nde wuro laamcfo ngoo woni e 6uu6ol, o yahi to tooweeki Macaenas, o fiyi 6uu6ol makko, o yimi jimol 6uu6ol Troy, o holliti e peewal wonde 'o yicfi ko bonnude gecfe fof hade makko maayde'. Gaagaa pile teddufe, biyeteede Sirku, palasuuji e cuudi godfi keewdi njuumtaama; ujunnaaje keewde maayi e nder yiite, buubnaa e cumu, walla mberlaa les buubri. yesu-ko-danndoowo.com/Defte, Nate e Waajuuji/Defte Binndaade/FBOM/fbom-chap_02.htm [Iwde e deftere Foxe martiriiji, Faandaare 2

Tacitus, 6icfcfo Nero winndii, "Kono hay dara aadee, hay largess laamcfo walla sadakeeji laamcfo baawcwi wacfd e oon haala bonka majjude wonde Nero ina yamiri yiite abominations. Fooyre innde ndee, Almasiihu, waraa ko no bondo nii, e juude ñaawoowo Pontiyus Pilaatu e nder laamu Tiberiyus; Ko cfuum wacfi, ko adii fof, 6e nanngaama ja66otoo6e googcfin6e mum en, caggal cfuum, e huutoraade humpitooji zi 6e ndokki, jamaanu keewngu 6e beydaama, wonaa tan e bonanndeeji 6e beydata, kono ko e 6amtaare 6amtaare 6amtaare 6amtaare 6amtaare 6amtaare 6amtaare: 6e mbaraa ko pucci e jogaade 6amtaare walla 6amtaare to aflame, e, nde ñalawma oo yawti, de kuutorteno ko no lampaaji jamma nii. Nero rokkii gese mum ngam ndee doo yeewtere e wadde pijirlooji Sirku, e nder aadaaji jolfo jillondirdo e plebs walla diwtudo e dow race-course Hay so tawii ebe laabi ko aybiibe e burbe fotde recente be beedoo torraabe, sabu 6e mbaraaka ngam moy/ere renndo kono ko e tikkere neddo gooto."

[Firo Richard Hooker]

Suudu haykaliruhalkaama

E hitaande 70 caggal jibineede Iisaa, Titus, mo caggal mum wonti laamdo, e konu Roomnaabe mahii mahdi taariindi Urusaliima. Kono Zealots en ndewaani kono njanti haa addani Legion Romain ruttaade caggal. Kerecee'en siftorbe haalaaji Yeesu winndaadi nder Matiyo 24 ndoggi haa kooseeje. Suudu dewal man halkaama, kirse dabbaaji dartinaama ngam dewal Yahuudu'en. E nder c. 135 yahuud en kafaama e nder...wayli innewuro caggal nde...Bar Kokhba murto. Caggal oo sahaa, ko adiiDaartol Eklesiya Eusebius mo Sesariyawinndi ko leñol yahuud en ardorde eklesiya e nderUrusaliima(literally been "de...tayre") lomtinaama e ardorde leyfi godfi.^[3]Ko buri heewde e yimbe Kerecee'en njaltii wuro ngo.

Almasiihu bee Yuhanna don jeertina dente nder Asiya pamarel

Torra ina ara won heen maaya won heen maa njippo. "Antikristus (6e yeddi Yeesu woni Almasiihu, Biddo Allah, nebbam) don wara, haa jooni Antikristus duudbe ngari....Hoo bana neddo woni Antikristu — o yeddi Baaba e Biddo." (1 Yuhanna 2:18, 22).

Efesu"...Kono mido jogii dum e maa: A woppii gidli maa gadani dñi. Siftor tooweeki do njippidaa doo! Tuubu [waylu laabi neddo], mbaada ko mbaadno-daa ko adii. So a tuubaaki, mi ara e maa, mi itta lampa maa e nokku mum. Kono ada jogii dum e moy/ere maa: Ada yidi kadi golle Nikolaayankooje de I." (Wahayu Wahyu 2:4-5)

Simirna“... Woto hul ko pot-don hebde koo, mido wiya on: Ibiliisa wafan won e mon e nder kasoo ngam jarribaade on, on torra balde sappo, ngoppee goonjfinbe haa on maaya, mi hokka on kudol nguurndam.” (Wahayu Wahyu 2:10)

Pergam“Micfo anndi to ngoncfaa-to Seycfaane jogii jappeere mum. Ammaa a heddi e innde am. A yeddaani hoolaare maada e am. ... Ammaa, mi woodi kuuje sedda dow ma: A woodi yimbe ton [‘Kerista’ nder kawtal mabbe] jogaago janngirde Balaama cfuum wacfi, so wonaa cfuum, mi arata ko booyaani e maa, mi haaba e ma66e e kaafaawi hunnduko am.” (Wahayu Wahyu 2:13, 14, 16)

Tiyatira“Koo kam, mi don mari haaje maada: A don munya debbo Yezabel, bi'eteedo annabi debbo, bee janngirde maako, o majjinta maccube am, be don nyaama nyaamdu kirsandu ngam sanamuuji, mi hokki mo wakkati ngam o tuuba, ammaa o yidaa.” (Wahyu 2:20-21)

Golle Nikolaayankoobe

Ina wayi no, e6e nanndi no feewi e Balaam en e nder OT, e6e mbacfi golle boncfe (jenaabe) e 6e nyaami kosam dam sanamuuji 6e ndokki [ina gasa tawa ko e dewal ma66e]. E nder Feññaande 2:14-15 Joomiraacfo holliri ndee jokkondiral laabngal: "Ada jogii toon won e jogitiibe janngirde Balaam, 6e ngoni e janngingde Balak yo o wacfi 6i66e Isra'iila 6uu6ol, 6e nyaama ko sakkiti e sanamuuji [hono dewal], e 6e mbacfa golle boncfe e laawol teskuyaaji Nikolaa.”

Ko doon tan njiylotoden e lowre ndee

Janngingol Nikolaayankoobe (Wahayu Wahyu 2:15)

Ina wayi no, dum seerti seeda e janngingol Balaam, hay so tawii noon ina wayi no ko fedde fenaande seertunde holliti dum. Won heen ina njokkondiri e Nikolaayankoobe e Balaamnaabe sabu nanndugol etimoloji innde Gerek en Nikolaas e innde Semitik en Balaam. Kono dum wayi ko no fanniyanke nii, nde tawnoo dido bee ina nanndi e ko seerndi dum en e 14-15. ko Cecil N. Wright winndi

Janngirde Balaama (2:14)

Annabi Balaam booydo wasiyii laamdo paaydo biyeteedo Balak no o waawirta wafde haa Alla huda Isra'iila'en, mo Balak huli kono Balaam waawaano hudde ngam makko. Tuugnorgal hono noon Muusaa holliri dum e nder Limlebbi 31:15-16, o haali ko fayti e sahaa mo sifotoo e nder deftere 25, nde Joomiraacfo neldi nawu nguu, ngu addani 24 000 neddo maayde. Daartoowo yahuud biyeteedo Josephus, e nder deftere mum wiyeteende Antiquities of the Jews, deftere IV, feccere VI, tayre 6-12, ina siftina heen gedel gootel no ngel jippiniri haa e jamaanu makko, ngel hawri e sifaa ciimtol ngol Almasiihu rokki e nder bataake mum feewde Pergamum. Ko nanondiral e heeferbe e dewal e jikkuuji. ko Cecil N. Wright winndi

Debbo Yezabel (Wahayu Wahyu 2:20)

Ko furi heewde e binndand e ina njogii debbo "the", kono seeda ina njogii debbo "maa". Won sikkube ko debbo mo mbiyaten "maleyka" eklesiya, nde tawnoo sou (maa) ko gooto. Kono nanondiral annube binndol ina yidi sappo (the) wonde ko dum woni jannugol asliwol ngol. Doo ina laabi Yezabel ko innde maande wonande won e debbo mawdo e nder ekkol to Tiyatira, won heen ko nanndi e debbo bondo laamdo Akab mo "juumre" e "jaayre" (1 Laambe 16:31; 2 Laambe 9:22), ina bamta dewal Alla ngam riiwtude Israayiil en. Jezabel mo Tiyatira ina yellita golle dewal sanamuuji e golle bonde e nder Kerecee'en. ko Cecil N. Wright winndi

So en yéewtindiima hakkille Gerek en e Yahuuda en caggal duum deen golle ina mbaawi burde laabtude.

Sardis“... Ko cfuum woni konngucfi joom ruuhuuji Alla jeedidi e koode jeedidi. Micfo anndi golle maa, ada jogii innde guurdo, kono a maayii, ummo, semmbin ko heddii koo, ko jogori maayde, sabu mi yi'aani golle maa timmucfe e yeeso Alla am.” (Wahayu Wahyu 3:1-2)

Filadelfi“... Nde tawnoo a dooftiima yamiroore am ngam muñde, mido reena on kadi e waktu jarribo garoowo e aduna oo fof ngam jarribaade wuurbe e leydi ndii.” (Wahayu 3: 10)

Lawodikiya“... Mido anndi golle maa, a wonaa cooydo, a wonaa buubdo. Mido yidi wonde gooto walla goddo! So tawii ko a buubdo-a wonaa buubdo, a wonaa buubdo-mido jogori tufde ma e hunuko am.” ... “Ndeen noon, tiidnodee, tuubnee, mido doo, mido darii e damal, mido fooda, so neddo nani daande am, udditii damal, mi naatat, mi nyaama e makko, kanko kadi o nyaama e am.” (Wahayu Wahyu 3: 15-16; 19-20)

Ngonka ekklessiyaaji Asii tokoosi hollirii laabndal naa tan Kerecee'en gooto gooto ammaa dental fuu waawan majjingo, e accugo Almasiihu, janngirde maako e Moy/ere maako kisnoowo. So 6e tuubaani 6e ngattaani e makko 6e majjat; woni, yo lampa mabbe ittu.

Bindol: Kerecee'en goonjinbe ina kawra haa jooni e nder torra.

Torra Trajan hitaande 108 caggal Iisaa

E nder tooñange tatabere Plinius didabo, gorko janngudo, ganndiraado, yi'de warngooji mettudi di Kerecee'en mbadata dii, o yurmini dum, o winndi Trajan, o seedtii mo wonde ina woodi ujunnaaje keewde e mabbe ñalnde kala, tawi hay gooto e mabbe wadaani ko luutndii sariyaaji Roomnaabe fotde percution. "Nate de 6e ndokki e bonannde ma66e walla majjere ma66e (ko 6e beydi heen fof) ina hawri tan e cfuum - wonde 6e ngoni ko e beydude 6amtaare e 6amtaare hade 6amtaare, e beydude heen 6amtaare 6amtaare e Almasiihu hono Alla, e 6amtaade koye ma66e e dow fartanje-wonaa goonga robde, kono ko wacfde bonannde, kono ko 6amtaare; walla zina, 6e meedaa fenaande konngol mabbe, 6e meedaa foolde hay gooto: caggal duum ko aada mabbe seertude, 6e kawra ngam ñaamde ko aldaa e bonannde."

Wakkatiiji di Ekklessiya Almasiihu tabi

- Almasiihu hokki laamu ngu nelaabe mum
- Ujunaaje tati beydaama e mabbe ñalnde Pentekosta - 33 caggal Iisaa
- Stefan martiri, torraaji Yahuudu'en fudfi – 35? AD
- Pol neldaama Roma bana kasoo
- Room yani, torraaji Room pudfii - 64 caggal Iisaa
- Maayde Pool - 64 -65 caggal Iisaa
- Suudu dewal haa Urusaliima halki - 70 baawo Almasiihu
- Yuhanna donno kabba haa Patmos ngam daliila Almasiihu
- Maayde Yuhanna – hedde hitaande 100 caggal Iisaa

Duubi nulaabe timmi bee nufaye Almasiihu dow kisndam don sankiti nder laamu Room fuu. Yonta keso ina fudfoo.

Kerecee'en arande'en

E nder teeminannde didmere [100-200 caggal Iisaa], diine kerecee en beydii yaajde e nder...Latin-haaloobe bannge hiraange leydi ndii Laamu Room. Ardiibe e winndoobe teentube e oo sahaa ina nje yaa heen Polikarpje Simirna, Ignatius mo Antiyoki,^[4] Klemen mo Rome, Justin Martiribe Ireneje Liyon ^[4].

E nder teeminannde tatabere [200-300 caggal Iisaa], diine kerecee en beydii heewde (Robin laane foxina hollita wonde Kerecee'en ina mbaadi fotde 2% e Laamaandi ndii e hitaande 250^[4]). Jannginoobe e oodoo sahaa, ina heen...Aslito Aleksandiriyabe Tertuliyanton Fudnaange Afrik, hollirii e binndande mum en janjeeji ko wayi no di The Trinite. Antoni mawdoe wodbe sosbe Monastik Kerecee'en [ko faati e monasteeruuj] e Gregorius mo Annoorewonnoo ko kalfinaado Leydi Armeni wontude leydi Kerecee'en gadani laawdundi. Caggal nde...wayludeje Konstantin mawdo (ko adii tan ko...Hare pont Milviane hitaande 312), ko...Laamu Room muhani Kerecee'en e...Dekere Milane hitaande 313, ardi caggal duum jabde diine kerecee en hono...diine dowla [Roman wonaa Eklesiya Katolik Roma] e sariya wonaa e waylude e hitaande 380 e Tewodosius Ie ummital...Kerecee'ene nder...Laamu Bizantiin.
[en.wiki/Kerecee'en arande'en](http://en.wiki/Kerecee'en_arannde'en)

Duubi 280 ko laamu Room hadi diine kerecee en. Kadi nde wadii tooñanngееji sappo tawo, e nder oo sahaa nde jokki e mawnude.

Diyoklesiyani hitaande 302 caggal Iisaa

Torraaji Diokletiyankooji 303 - 311 ko di cakkitiidi e burdi tiiddetooñanngееji Kerecee'ene nder...Laamu Room. Anndiraa kadi "Torra mawka", kewu teentudo gadano ko yaltinde e hitaande 303 limre yamiroore nde...Laamiido Diyoklesiyane wondiibe makko Maksimiyani, Galeriyus, be Konstantin [Baaba Konstantin]. Dee jamirooje ndartinii hakkeji Kerecee'en to bannge sariya, ina dabbi dooftaade laabi heeferbe. Caggal duum, jamirooje ndartinii diineeji dii, dabbiiri winndere ndee kala tawtoreede golle kirse, yamiri hodbe bee fof yo mbaadi kirse heeferbe. Torraaji dii ina ceerti tiidnaare e dumunna e nder laamu nguu fof.

en.wikipedia.org/wiki/Torra_Diokletiyankooji

Jaagorgal Diocletian yamiri halkude binndi Kerecee'en e nokkuuje dewal nder Laamu nguu fuu, nden hadi Kerecee'en moobugo ngam dewal. Caggal mum kala Kerecee'en anndaabe buri warde dum en e tooñanngее. Caggal maayde Diocletian seeda, tooñanngееji di laamu Room wadi e Kerecee'en dii timmi nde caggal "tuurningol" makko, laamdo Room biyeteedo Konstantin "laawdini" Kerecee'en e nder Edict Milan e hitaande 313 caggal Iisaa.

Caggal mum, e hitaande 325 caggal jibineede Iisaa, Konstantin noddii batu Nicea, ngam yidde hawrude e laamu nguu e diine dowla. Konstantino miijinoo ko diine kerecee en ko diine dowla baawdo hawrude e laamu Room, ngu e oon sahaa fuddii feccude e feccude. Konstantin salii jabde diine Kerecee'en haa timmi, o jokki e diineeji makko e golle makko keewde, ko dum wadi ekkol mo Konstantino yelliti oo, ko jillondirdo e diine Kerecee'en e diineeji Roomnaabe. "O (Konstantin) jokki darnde makko e wonde mawdo almudbe diine dowla heeferbe."

Laamu duumotoodo, F. W. Mattox, h. 127

So tawii noon cfuum ina waawi nanndude e 6amtaare burnde moyyude ngam jannginde haala Almasiihu ko fayti e 6amtaare e 6amtaare, batte mum ko huunde fof so wonaa 6amtaare moyyere. Doon e doon nde hebi semmbe yaajdo e kala tobbe laamu laamdo.

Konstantin tawi ko laamu Room ina yaaji, ina yaaji, ina heewi sifaaji – wonaa gooto fof jabata woppude diine mum, jaba diine kerecee en. Nii woni, Konstantin jabi, haa arti noon e yellitde “kerecee’en” e goongdingol heeferbe. Goongdinal pagan timmungal e ngal walaa nder deftere hokkaama anndalji kesi “Kerista’en” nden be don hawta bee janngirde e kuude ekklessiya waylitaama. Won e yeruuji laabtudi e duum ko nii :

(1) Henoteism walla laambe heewbe

Ko buri heewde e laambe Room (e biibe leydi) ko henoteist en. Henoteist ko neddo goongdindo woodde laambe heewbe, kono ko adii fof ko e laamdo gooto, walla ina jogoo laamdo gooto burdo laambe wodbe bee. Yeru, laamdo Roomnaabe biyeteedo Yupiteer ina mawni e laambe Roomnaabe ; eg, laamdo gidli, laamdo jam, laamdo hare, laamdo doole, laamdo hakkille ekn... Dee laambe Roomnaabe lomtinaama e seniibe wonbe e dow mum en walla dow kala e mabbe, e cate godde keewde e laamdo Roomnaabe keeriido e wuro ngo lomtinaama e “patron saint” wonande ci.

(2) Yumma Debbo

Cult Isis, diine yumma-laamdo Misra, naatnaa e diine kerecee en, lomtii Isis e Mariyam. Heewbe e tiitode kuutortenode e Isis, ko wayi no “Laamdo asamaan”, “Yumma Alla” e “theotokos” (jogordo Alla) ina njokkondiri e Mariyam. Mariyam hokkaama darnde mawnde nder nuddinki Masiihiko’en, ko buri ko Bibel hokki mo, ngam o fooda rewoobe Isis nder nuddinki di be jabataa. Templeeji Isis keewdi, e goonga, madaama templeeji badaadi ngam Mariyam. Ko adii fof, ko laafti ko fayti e ko fotnoo wonde Mariologie katolik, ina tawee e binndandé Origen (185-254), hodnoodo to Aleksandri, to leydi Ejipt, tawi ko doon woni nokku do dewal Isis woni doo.

(3) Nyaamdu sadak

Mithraism ko diine e nder laamu Room e nder teeminande 16iire haa 56iire caggal Iisaa. Nde yidaa no feewi e nder Roomnaabe, haa teenji noon e soldateebe Roomnaabe, ina gasa tawa ko nde diine laambe Roomnaabe heewbe. So tawii diine Mithraism meedaa rokkeede darnde “laawdunde” e nder laamu Room, ko diine laawdundo de-facto haa nde Konstantin e laambe Room lomtii Mithraism e diine kerecee en. Ina jeyaa e ko buri teenjude e diine Mitra, naamde sadak, ko naamde teewu e yarde yiyam nagge. Mithras, laamdo Mithraism, ina « tawee » e balndu e yiyam nagge, so namaama, ina rokka kisdam namaobe kirse (teofagi, naamde laamdo mum). Mithraism ina joginoo kadi “sakramentuuji” jeedidi, ko dum wadi nanndugol hakkunde Mithraism e Katolik Roma ina heewi no feewi, tee ina waawi yejjiteede. Konstantin e lomtiibe dum kepii lomto koydol ngam nyaamdu kirse Mithraism nder miijo nyaamdu Joomiraawo / Communion kerecee'en. Ko metti heen, won e Kerecee'en aranndeeji puduuma jokkondirde e mistikaaji e naamde Joomiraawo, be njabaani miijo Biibal ngo, siftorde maayde Almasiihu e yiyam rufadam, ko huunde weebnde e dewal. Romanization nyaamdu Joomiraawo wadi waylugo haa nyaamdu sadaka Yeesu Almasiihu [transubstantiation], anndiraande jooni Misa / Ukaristi Katolik, timmi.

(4) Ardiido diina burdo toowde

Toowgol bismaango Room sosaa ko e ballal laambe Room. Nde wuro Rome woni caka laamu laamu Room, e laambe Room joodiibe e Rome, wuro Rome ummiima e kala fannu nguurdam. Constantine, e lomtiibe dūm, ndokki ballal mum en e bishop Rome ngam wonde laamdō mawdō e nder ekkol leydi mum, tawi ina sikki ko buri moyfūde e ngootaagu laamu Room, ko laamu e diine leydi Rome ngoni e nder nokku gooto. So tawii ko buri heewde e bismaango wodngo [ina heen Bismaango Konstantinopol] e Kerecee'en ina kaba e miijo wonde bismaango Room ina waawi wonde burdō toowde, bismaango Room ina jokki e yellitde, sabu doole e semmbe laambe Room. Nde laamu Room yani, Bishop Room yetti tiitoonde nde laamdō Room Konstantin jeyi ko adii dūm – Pontificus Maximus, [maanaa mawdō almuudo –kono e fuddfoode ko dūm woni jappeere burnde toowde e nder...ko heewi e allahaaji diine Roomnaabe booydō {e wakkati ko adii Almasiihu}]. cel.org/s/schaff/taariindi/3_ch01.htm

Yeruujji keewdi goddi ina mbaawi rokkeede. Deedoo nayi ina poti heyde e hollirde iwdi goonga ndi Egliis Katolik. Ko goonga, Egliis Katolik Roma ina yedda iwdi heeferbe e gedē mum e golle mum. Eklesiya katolik ina suudii gedē mum pagandē les laabi diineeji cadtudi. Eklesiya katolik ina yaafnoo, ina yedda iwdi mum heeferbe les mask “aadaaji eklesiya.” E anndude wonde ko heewi e goongdingol mum e golle mum ko janandē no feewi e Binndi dii, Eklesiya Katolik ina foti yeddude laamu e keewal Binndi dii.

Iwdi Eklesiya Katolik ko nanondiral mettungal hakkunde diineeji kerecee en e diineeji heeferbe taariidi dūm dii. E nder nokkuure bayyinaango Linjiila e waylugo heeferbe, Ekklessiya lesdi tan “Kerista'en” diinaaji heeferbe, e “heeriibe” Kerecee'en. E buubnude ceertugol e momtude ceertugol, eey, Egliis katolik wadi hoore mum no feewi e yimbe laamu Room, wonti diine burdō toowde e nder winndere Room e nder teeminandē. Ko cfuum wacfi, jeertinaali e annabaa6e Pool e Piyeer beydii goonga e mbaadi burndi doolnude e waylaade e nder diine kerecee en. GotNaamne.org

No Kerecee'en nuddinbe Bibel sendiri ko'e mabbe bee Ekklessiya Roma, ko 6e laari bana murtu6e, 6e don holla kulnol mawngol ngam diina laamiido kesum laamu. Torraaji e nder tolnooji ceertudi tiiddi mbadaama e nder teeminandē garooje dee.

Caggal jamaanu Kerecee'en arano, jamaanu keso bondo fuddii. Duubi hakkundeeji, hono no helmere ndee holliri nii, ko yonta gondo hakkunde jamaanu booydō e jamaanu hannde oo, e jokkondirde dūm en, e jokkude heen gooto, e heblude goddō oo. Ko dūm woni waylo-waylo ummoraade e jan6e Greco-Roman fayde e jan6e Romano-Germanic, nde ummii seeda-seeda e jiifru barbarism.

To bannge politik, duubi hakkundeeji dii ummorii ko e eggol mawngol leyfi e njiimaandi laamu Room hiraange e teeminande joyabere [Room yani e hitaande 476 e njiimaandi Almaañ] ; kono wonande daartol eklesiya ina fuddoo e Gregorius mawdō, cakkitiido e baabiraa6e e gadano e paapuujji, e joofnirde teeminande jeegombiire.

cel.org/s/schaff/taariindi/4_ch01.htm

Gregory mawdō golliima ko adii e caggal hitaande 600 caggal Iisaa (590-604). Gregory ina waawi siforeede ko paap gadano. ... no o woniri gadano wonde 1) Biskop Room, 2) Metropolitan (dow leydi Room) e 3) Patriarch (Itali, wonande Hirnaange fof).

Ko adii nde yéewtotodén yoga e goongdingol e janngirdé beedoo “ardiiḃe eklesiyaaḃi adanḃe” e doole mum en keewḃe kono edén njidí anndude yidḃe Alla, edén poti naftoraade yéewtaade yi’annde ceertunde ko fayti e nedḃo e Alla (walla laamḃe) leyḃi Hebrée’en e Hellenistik en (ḃe ngonaa yahuud en walla ḃe ngonaa yahuud en).

Helleniste en, miiḃo Gerek en, aduna ina joginoo laamḃe heewḃe.

1. Wonno laamḃo ko ina wona kala huunde - hare, gidli, tobo jibinannde ; feere.
2. Nate labbi mabḃe e labbi mabḃe ina nanndi e worḃe e rewḃe.
3. Ede njoginoo sifaaḃi nedḃo woni, yidḃe, njiyaagu, fitinaaḃi tikkere e ittugol fenaande kadi ḃe ngonaa ko nanndi, ḃe ngonaa mooftude.
4. Laamḃe mabḃe ndokkaani laabi walla kuule ngam jikkuuji moyḃi walla nehdi.

Helleniste en peccii nedḃo e pecce didi, ruuhu e banndu. E nder ngool laawol didimol, ruuhu alaa ko jokkondiri e banndu kadi banndu nduu alaa ko jokkondiri e ruuhu. Wadi noon ko golle nedḃo e miiḃooḃi mum, hakkille, njokkondirtaa. Ko cfuum wacfi golle bacḃe e nder banndu nduu alaa ko jokkondiri e kisnugol makko. Ko ko o anndi e ko o miiḃotoo tan addani kisndam; ko ḃoon woni ganndal walla Gnosticisme.⁴Ko luutndii ḃum ko leñol Hebrée en ḃo ḃo banndu e ruuhu njiidi ḃo golle banndu ina toḃḃi ko fayti e ruuhu. Ina gasa tawa faamde feere miiḃo hakkunde Gerek e Yahuuda ina wallita faamde bataakeeji Pool.

Gnostik en Hellenist en njannginii wonde hakkille, walla ruuhu, ko cenidḃo kono banndu, walla banndu, ko bondḃo e nder tagoore mum. E Gnostik en kisndam wonaano e gooncfinal walla golle, no cfe ngoniri boncḃe nii, kono ko ganndal walla Logos (ganndal timmungal) ngal alaa nafoore e banndu ndu fof ko boncfo.

Nde tawnoo banndu walla banndu ko bonndu walla ko aduna, alaa ko woni e mum so wonaa kuule nehdi, alaa ko jogori wadde e duumingol walla kisnugol, ko etikaaji ngonka ngonnoo. Kala e kala sifaa indulgence ina jabee, dewgal ina wadee e majjere. Njulaagu e jom suudu ina njabee tawa naamnaaka, e goonga ina mbadee e nder cuudi laamḃe mum en e nder peeñcu.

Kono dewal wonnoo ko e bernde pinal Gerek en. Koloseum ina mahaa ngam jamaanu nguu ina moofta [ngam yahde dewal] ngam rewde e teddinde laamḃe mum en ngam yidḃe hebde moyḃere e mabḃe. [Midḃo rokka on ḃum ngam on ndokka mi – quid pro quo] Yimde, fijde e ñemmbude laamḃe ko dewal kadi ko ḃum hawriti yimḃe. So tawii ko miiḃo Gerek en e ruuhu, dewal, kisnugol walla duumingol ko ngonka hakkille tawa ganndal e hakkille ina njogii nafoore.⁵Golle moyḃe ngalaa nafoore sabu ko kewi e banndu koo fof alaa ko nafata. Ndee miiḃo ina woodi haa hannde nde yimḃe kawrata ñalnde alet ngam rewde tawa ina njejjita golle mum en yontere yawtunde ndee.

Ndee ḃoo miiḃo didmo e ruuhu e banndu e demngal Gerek, ko janannde e yahuud en yéewoobe nedḃo no feewi ḃo banndu e ruuhu njiidi. Dewal mabḃe [Yahuudu’en e Kerecee’en tokkoobe Allah Yeehova], nde ḃe donno donno diga Allah, ḃum kuugal jokkindirngal, ngal ḃon mari haaje wakkatiiji limtaadi so wonaa balde tedduḃe. Kuugal Allah yi’aaka bana aduna, dewal bana diina.

---

⁴Yeewto lowre ndee - Gnosticisme

⁵Yeewto - Banndu, Ruuhu e Ruuhu

Ko be gollal gootal. Huunde fof ko diine wonande Yahuuda. Alla wonaano feccere waktu; woni seerndataa hakkunde liggal mum e diine mum.

E nder ndee doo mbaydi ceertundi miijo Gerek en (Gentile) e Hebree (Yahuudiyankooɓe) e no leyfi keewdi ina ngarta e Almasiihu e Yahuuda en heewbe ina ngarta e diine Yahuuda en [ɗum ina waawi firtude faandaare deftere Hebree en], ina foti burde hoybude yiide no miijo Gerek en (Gentile) e father the w.” Ko Brad Scott winndi ɗum e hakkille Ebere Vs hakkille Gerek

Faandaare 2

Baabaaji Eklesiya

Ko doo woni yeewndo burngo laabtude e janngirde, golle e firooji “baabaaji eklesiya” 100 - 476 caggal Iisaa. Hay so tawii beedoo worbe ngonaano e Alla, hono no heewi feeɗe e binndi maɓɓe nii, ko kambe ngoni yoybe e humpitooji keewdi ko fayti e daartol e golle eklesiya gadano [ko ina waawi tawa ko e janngirde Almasiihu e nulaabe], walla tawa ko e dow janngirde Almasiihu e nulaabe].

Ko ɗum yettaa e lowre

www.zianet.com/maxey/reflx73.htm

Baabaaji nulaabe

Baabaaji Eklesiya arandeeji, (nder yontaaji dɗi di...Nulaabee Almasiihu) ina heenKlemen mo Rome[Itali],^[2] Ignatius mo Antiyoki[Siiri], Polikarp mo Simirna[Asiya tokooso jooni ko Turki] e...Justin Martir mo Samariya, Yanti heen, ko...DidakebeGaynaako Hermasina keewi wadeede e binndande Baabaaji nulaabe hay so tawii binndube mum en nganndaaka. en.wikipedia.org/wiki/Baabaaji_Nulaabe#Baabaaji_Nulaabe_e_golle_muɓɓe

Kilemen mo Rome (35 – 101)

Bataake makko,¹ Kiliim(c 96), koppiraa, janngaa no feewi. Clement noddi Kerecee'en Korintu ngam be joga jam e de'eende.^[2] Ko ɗum bataakeji Kerecee'en arandeeji yaasi Alkawal Kesal. [Katolik] Aadaaji ina kollita wonde ko o Pape nayabo e Bishop Rome e bataake makko ina hollita laamu nulaabe Rome e dow hedotoobe mum,⁶ ekklessiya nder Korintu.

Janngirde Cemet mo Rome

1 Clement, no wobbe mbiyata nii, dartinaani "jamirooje" eklesiya. O siftorta tan ko mawbe e diineeji, o seerndaani hakkunde diineeji e laambe. [Ko o holliti koo ina hollira no feewi wonde o anndaano wonde ko o paap.] O holliti noon wonde yidde laamu walla teddungal e nder ekkol ko huunde nde fotani wonde, kadi kala neddo ina foti wonde no lesdiki [be walla wodbe cikkirta] nii.

peculiarpress.com/ekkleisiya/arsiif/ekkleisia70.htm

Ignatius mo Antiyoki

Ignace mo Antiyoki (anndiraado kadi Teoforo) (c 35-110)^[3] wonnoo ko almuudo to...Nulaado Yuhanna. e laawol martaba makko to Rome, Ignace winndi bataakeji keewdi di o resndaa ngam yeru e...diinee nder...sahaaji. Tobbe teenjude kaaletede e deen bataakeji ina njeyaa

---

⁶Yeewto laamu Hiirde - hello 33.

heeneklesiyoloji[janngude ekkol ko huunde e hoore mum]., esakramentuuji ⁷[maande yi'eteende e goonga mo yi'ataake], darnde ndebismaango, beSabbat mo deftere nde.^[4]Ko kanko woni d'f'abo caggal Clement ngam siftinde bataakeji Pool.^[2][Tesko hay ekklesiyoloji walla sakramentuuji ina nanndi e iwdi Biibal]. Ignatius mo Antiyoki

Ina wayi no won seedeeji ko adii hitaande 150 caggal Iisaa ina woodi keewal mawbe e nder ekkolaaji. "Ko laabi tan, e nder yontaaaji 100 haa fotde 150, ekkol ngol ina heewi laamaade mawbe e diineeji tawa alaa ko seerndi mawdo walla bismaango."Laamu duumotoodo, F. W. Mattox, p. 62

Sifaa Hiirarki e Laamu"Caggal jamaanu nulaabe (joofni ko hedde hitaande 100 caggal Iisaa), eklesiya oo yaawi beydaade jogaade doole e laamu. So duum bennii, e fudfoode teeminande d'f'abere, arorde eklesiya fuddii waylude wonta huunde teskinnde nanndunde e laamu siwil Room sikkitaare e goonga bataakeji makko.... Maa dum heddo hollirde wonde e nder bataakeji jeetati Ignace (ca 110 caggal Iisaa) di keewi miijaade ko goonga, o tiidnii e feccere bismaango e laamu laamdo bismaango, yahrude yeeso e Himasiihu.

So tawii ko goonga alaa yamiroore ngam laamu keeriido e doole ngam ardiibe eklesiyaaaji, ko juuti caggal maayde Nulaado cakkitiido oo, aadee en yettii dum no fotiri fof. Pol huutiniri laab'dum darnde mawdo (Gerek, presbuteros, gorko mawdo), bismaango (Gerek, episkopos, ardiido malla gardiido), e pastor (Gerek, poimen, gaynaako) nder Alkawal Kesal ngam waylugo nder Kuude Nelaabe 20:17-28. Yanti heen, Pool beydaani ndee darnde e sifaa laamu aduna. Mawbe don laato huwoobe ekklessiya, be don laara jawdi bee hakkiilo, be don arda kawtalji, be don huuda bee hikma ko be kebi bee duubi.

[Tesko: Maccube ina kuutoroo laamu joom mum en. Mawbe, bana maccube, don huutinira baawde Almasiihu bana no Bibel wi'i. Kala dabbaande walla yamiroore nde wonaa e binndol ko laamu neddo wonaa joom en.]

Janngirde Ignace

a. Ko noon kadi, yo yimbe fof teddin diineeji dii, hono todf'agol Iisaa-al-Masiihu, e bismaango hono Iisaa-al-Masiihu, ko kanko woni Bii Baaba, e presbyter en hono Sanhedrin Alla, e dental nulaabe. Gaa gaa diin, alaa Eklesiya" (Ignatius to the Thrallians III). Ignatius kadi ina wiya wonde hay golle Kerecee'en ina mbaawi wonde tawa ko e tawtoorede walla jabde bismaango: "Ngam, nde tawnoo on ngoni ko e les njiimaandi bismaango (Polybius e ndee doo haala) hono no Iisaa-al-Masiihu nii, on peenii e am wonde wonaa e yamiroore men, kono ko e dow yamiroore Iisaa, e nder goondinde maayde makko, on mbaawi dadde e maayde. Ko cfuum wacfi ina haani, hono no mbacfcfaa tigi rigi nii, tawa on ngalaa bismaango, on mbacfataa hay huunde, kono kadi on njicfco les njiimaandi presbiteri, hono no nulaado Iisaa-al-Masiihu nii" (Ignace to the Thrallians II, teertinoowo beydaama).

"Yoo cfuum hiisee wonde Ukaristi mo haani, mo [nju6binta] ko bismaango, walla mo o halfini dum...Walaa ko laawdi so bismaango alaa lootde walla mawnde juulde gidli..." (Ignace to the Smyrnaeans VIII). jaaynde keeriinde.
com/indeks_mawdo.htm

⁷Yeewto lowre ndee - Sakramentuuji.

b. Ignatius ko bismaango (presbiter, pasteur) e nder ekkol to Antiyokis mo seerndi presbiter e episkopat. E nder deen bataakeji tati fof, Ignatius ina winnda e bismaango (gooto), e presbiteri, e diineeji, ina teentina wonde yo 6e teddine, 6e doofto. O nanndini bismaango e "Joomiraado e hoore mum" (L.Ef 6:1; L.Mag 6:1; L.Tra 2:1); hooreejo leydi to "kawtal nulaabe" (L.Mag 6:1; L.Tra 2:2); e diineeji dui e maccube Almasiihu e hoore mum (L.Mag 6:1) walla e "sirruuji Iisaa-al-Masiihu" (L.Tra 2:3). O yamiri ekklessiya "yo wacƙ ko foti no hakkille almuudo" (L.Eph 4:1), kadi "woto wacƙ hay huunde so almuudo e hooree6e 6ee ngalaa" (L.Mag 7:1; cf L.Tra 2:2). O wayi ko no o rokkii doole burde mawnude e duwaawu bismaango (L.Ef 5:2), haa o holliti wonde bismaango ina foti hulde (L.Ef 6:1). E wiye makko, Ignace noddaani hono ndee dooftaare e hoore mum, kono ndeen o wonaa bismaango deen gure. Duum fof e wayde noon, Ignace ina hollira jikku nedɗanke mo alaa ko woni e mum so wonaa haalaaji ko wayi no "mi fudɗiima tan wonde almuudo" (L.Eph 3:1); -Mi anndaa so mi fotaani. (L.Tra 4:2)

Ndee miijo wonde Kerecee'en "waawaa wadde hay huunde so wonaa tawa bismaango (e presbiteruuji) njabaani, ina teskaa e mum. "So wonaa beedoo (episkop, presbiteruuji, dikonuuji)," o winndi. "Alaa fedde nde waawi wiyeede ko ekkol" (L.Tra 3:1). peculiarpress.com/ekklesia/arsiif/ekklesia80.htm

Polikarp mo Simirna

Polikarp mo Simirna (hedde 69- hedde 155) ko aKerecee'en bismaangoje Simirna (jonta Ismirto leydi Turki). Ina winndaa wonde "O wonnoo ko almuudo Yuhanna." Cube dee ngam oo John ko; Yahaaya bii Sebedeadaaji yi'eteedi ko binnduɗo Linjiila Nayabo, walla Yuhanna Presbiter (Maayo 1912). Daraniibe aadaaji ina njokki Yusebiyuse nder teentinde wonde jokkondiral nulaabe Polikarp ina wonnoo e Yuhanna Linjiila, e wonde oo Yuhanna, binnduɗo... Linjiila Yuhanna, ko noon kadi wonande Nulaado Yuhanna. Polikarp, 155 hitaande, etinooma, waawaano waawnude Anisetus, Biskop Rome, ngam wadde Hirnaange ina mawnina Paska [dum yettaa ko e diineeji heefere ummoriidi e Nimrod ko juuti caggal ilam.] ñalnde 14 Nisan, hono no Fudnaange nii. O salii miijo Pape ngo, wonde Fudnaange ina huutoroo ñalngu Hirnaange. E hitaande c 155, Smirnaabe dabbiri yo Polikarp wara ko o Kerecee, o maayi amartiri. Baabaaji Eklesiya

Janngirde Polikarp

The Biibal ngal e hoore mum ina huutoroo kalmaaji Gerek episkopē (reenoowo, gardiido, gardiido, bismaango) e prebuteros (mawdo, almuudo) ina mbayloo. Hay seeda e janngingol nulaabe ngam laamu neddo gooto (biskop) e nder dental gootal, hay so tawii noon ko wuro walla diiwaan fof. Kono tan, monoepiskopat [episkop gooto] yalti ko e teeminande didmere, Polikarp ina sikkaa ina jeyaa e been laambe wuro. E nder bataakeji makko jeedidi goondindi, gondi hannde dui fof, Ignatius mo Antiyoki ina seernda episkopē e prebuteros, ina noddira dum en no feewi, "njubɗudi" Alla (oikonomos, jom suudu, guwerner, e jom suudu), e helmere siwil huutortende e Erastus e nder Roomnaabe 1:3; e "wallidiibe" (paredroi, helmere nde huutoraaka e nder Alkawal Kesal). Ngol miijo wonde mawbe ko wallidiibe bismaango, alaa ko woni e Binndi dui hay dara. E nder marke diine kerecee en Roma [Katolik], presbyterie wayliima wonti almaami'en, ko dum woni dental keeringal hakkundeeji, kebtinaadi ngam wadde sakramentuuji (baptisma, komuni, ekn) e innde bismaango. Duum kadi alaa ko woni e Binndi dui, do Kerecee'en fof mbiyatee ko almuɗbe.

Hiirarkiyalist en nder ekklessiyaaji Katolik, Anglikan, e Ortodoks hannde ina kuutoroo bataakeeji Ignatius ngam seedtaade binndandë ngam hollirde monoepiskopat e paap. Polikarp ina huutoree kadi no jokkondire teentudë e nder janje ronndo nulaabe, ko dum hollirta wonde laamu ina jokki e bismaango sabu jokkondire de tayâaka e todfagol rewruude e ordinateeruujji ruttaade e nulaabe e koye mum en.peculiarpress.com/ekkesiya/arsiif/ekkesia88.htm

Justin martiri 100 - 165

Justinko neddo mo wonaa Yahuuda, kono jibinaa ko to Samariya, sara bunndu Yaakuuba. Ina gasa tawa o jannjii no feewi : o yahrii no feewi, ina wayi no ko o neddo jogiido ko famdi fof mbaawka. Caggal nde o yeewti denndaangal laabi goddi dui, teskuyaaji makko toowdi e miijooji makko laaftudi mbadti mo almuudo Socrates e Platon.

Ccel.org/ccel/schaff/anf01.viii.i.html

Ko buri heewde e anndube ina kawri wonde Justin ko neddo keewdo haalaaji, jiiiboowo, jommbaajo, tee heewi ko waasde hoolaade e hujjaaji mum. Dum fof e wayde noon, ko o neddo teentudë e nder daartol Eklesiya. E makko Kerecee'en ko "teori, filosofi goonga, e, e golle, sariya keso nguurdam e maayde ceniinde. earlychurc.org.uk/justin.php."

“Alet woni nyalnde nde en fuu en kawtan, ngam kanjum woni nyalde arandeere nde Allah wadi waylugo nder nibbere e kuuje, tagi duniyaaru, nden boo Yeesu Almasiihu Dandoowo men ummi diga mayde Nulaabe makko e almubbe makko.

“Fuu hodbe nder gure malla nder lesdi fuu don mooba haa nokkuure woore, nden be don jangga ciimtol nulaabe malla binndi annabi'en, to wakkati don mari, nden to janngoowo on joofi, hooreejo lesdi [ina sikkaa ko gooto nder mawbe todfaabe ngam ardungal kawtal ngal] don hokka en haala ummo e duwaawu, e, no mbiynoden ko adii, so duwaawu amen gasii, mburu e mburu e ndiyam ina ngaddanee, hooreejo leydi oo noon ina wada duwaawu e yettoode, fawaade e mbaawka mum, yimbe bee njaba, mbiya Aamiin (demngal Ebere - ko noon wonata e been be ngoni ko e dow, ko buri e, ina woodi peccitagol to; absent a portion is send by the diacons.Hay gooto fotani nyaamde so wonaa neddo goongdindo wonde ko min njannginta koo ko goonga, lootaado e lootgol ngol woni ngam yaafuya bakkatuuji, e jibinannde, kadi guurdo no Almasiihu yamiri nii. Kerecee'en hannde.com/ch/131kerecee'en/linjiila'en e anndube ko'e mabbe/martyr.html

Been moyfube, e yidbe, ndokka ko gooto fof miiiji ina foti; e ko mooftaa koo ina fawee hooreejo leydi ngam toppitaade haajuuji:

1. yaayaabe
2. rewbe maaybe
3. nyau do
4. kala wodbe wonbe e nakkeende,
5. wonbe e bonnugol e...
6. koddo hodbe e men

TEGGOL: Dokkal mabbe fof ko wonande wodbe hay gooto wonande hoore mum.

Maayde makko

Justin e seniibe wodbe nanngaa, ngaddaa e yeeso prefekt Rome, [jaagorde Rome jogiinde kala mbaawka reende Rome e nokku mo woni e mum oo e nder 100 kiloomeeteer] mo innde mum woni Rusticus. Nde be ndarii yeeso joodorde ñaawoore ndee, Rusticus prefekt wiyi Justin : “Ko buri dūm fof, ngoongdin laambe bee, doofto laambe bee.” Justin wi'i: "En mbaawataa tuumeede walla ñaaweede ngam dooftaade jamirooje Dandoowo men, Iisaa-al-Masiihu."

Rusticus wi'i: “Aan ko a Kerecee'en, ndeen noon?” Justin wi'i "Ee, miin."

Prefekt oo wiyi Justin: "Ada wiyee neddo leeldo, ada sikki ada anndi ko woni janngingol goonga. Hedto: so a fiyraama, a tayaa hoore, ada hoolii ada yaha asamaan?" Justin wi'i: "Micfo sikki mi naatat galle Alla so mi tampii e oon sifaa. Ngam mi anndi moyfere Alla ina mooftaa haa timmoode aduna fof wonande kala wuurdube nguurndam moyfam."

Prefekt Rusticus wiyi : “ada jogii miijo wonde ada yaha asamaan ngam hebde njobdi potndi?” Justin wi'i: “Wonaa miijo ngo njogiimi; ko huunde nde nganndu-mi no feewi, nde njogiimi ko buri laabtude.”

Prefekt Rusticus wiyi: "Jooni noon ngarten e haala kaa, ko huunde haannde e ko yaawi. Moofteen e oon sahaa, e dow nanondiral gootal, mbaaden sadak laambe." Justin wi'i: "Hay gooto mo miijo mum laabi, don yabboo diga dewal goonga haa dewal fenaande."

Prefe Rusticus wiyi : “so a wadaani no yamiraa nii a torletee ko aldaa e yurmeende.” Justin wi'i: "Emin tammi hebugo torra ngam daliila Joomiraawo men Yeesu Almasiihu, nden boo en hisnan. Ngam dūm waddan en kisndam e hoolaare nde min don dari yeeso joodorde kiita burdunde hulbinki e duniyaaru fuu, Joomiraawo men e Kisnoowo men." Wodbe kadi mbiyi: "Wadde ko njiddaa. Minen ko min Kerecee'en; min ndokkaani sadakeeji e sanamuuji."

Prefekt Rusticus yetti kuulal, wiyi : « yoo saliiibe kirse laambe e dooftaade yamiroore laamdo oo, ndartinee, njaltinee, ndartinee warno no sariyaaji dīi mbiyata nii ». E teddinde Alla, martabaaji ceniidi dīi njalti e nokku mo be ngonnoo oo. Be tayaa koye mabbe, ko noon be timminiri seedantaagal mabbe martaba e nder jabde goondinal mabbe e Dandoowo mabbe.

atholicradiodramas.com/Golle_seniibe_H_thru_J/justine_martyr_mi_jabii_jande_goonga.htm

Hippolite mo Rome

Hippolit(c. 170 - c. 236) ina jeyaa e winndoobe burbe waawde winndeede e fuddoode Jullurde. Hippolytus jibinaa ko e feccere dimmere teeminande didmere, ina gasa tawa ko e hitaande...Room.Fotiyussiftinii mo e nder deftere makko Bibliotheca (cod. 121) [ansikoloji Bizantiin gadano] wonde almuudo...Irene, mo mbiyaten ko almuudo...Polikarp.

Hippolyte_mo_Rome#Nguurndam

Janngirde Hippolite: Sukaabe tokosbe bee kadi, ko adii fof ko kambe mbaadata lootde. Kadi so be mbaawii jaabaade koye mabbe, yo be njaabo. Kono so be mbaawaa, yo jibnaabe mabbe njaabo walla goddo e galle mabbe. Ko adii fof be loota worbe mawbe; e caggal mum ko rewbe. (Aadaaji nulaabe 21.3-5) Ko dūm woni ko wiyetee « orlutheran » [E dabbeude jaabawol, hay so tawii ko goddo e

nder gedē de 6e ngonnoo sukaabe no feewi walla 6e mbaawaa hakkillaaji, ina dābbi won e ganndal walla goongdingol bakkaat, batte mum e haajuuji yaafuya so wonaa tawa lootgol cukalel ko huunde tan.]

No woorunoo e lootgol e nder teeminande gadane dēe – haa ko famdi fof e teeminande sappo e didiire – ko lootde ndiyam. “Ko fayti e lootgol, lootde nii: Nde mbiidaa dēe gedē fof, lootde e innde Baaba, e Biddo, e Ruuhu Ceniido, e nder ndiyam nguurndam [ndiyam buubdam walla ndiyam buubdam]. laabi dow hoore nder innde Baaba e Biddo e Ruuhu Ceniido.

en.wiki/wiki/Aspersion

Hippolytus ina salii no feewi beydagol laamu eklesiya. Laamu duumotoodo, F. W. Mattox p. 203

Baabaaji Gerek en

Irene mo Liyon

Irenaeus, (jibinaa ko e teeminande 26iire; maayi ko e joofnirde teeminande 26iire/fuddoode teeminande 36iire) wonnoobismaango LugdunumtonGaul, ko dum woni jooniLiyon,Farayse. Binndi makko ko formatif e nder yellitaaare adannde...Kerecee'en diine. Ko o neddo teskitinaado gila lawYaafuya Kerecee'en. O wonnoo kadi ko almuudo...Polikarp, mo mbiyaten ko almuudo...Yuhanna Linjiila. EGaynaako Hermas(Teeminande 26iire) ina yidaa e nder eklesiya gadano oo, ina teskaa kadibinndie yoga e fuddoodeBaabaaji Eklesiya, banaIrene. Nde winndaa ko to Rome, e demngal Gerek. Gaynaako ina joginoo laamu mawngu e teeminande didabere e tatabere.

Deftere makko burnde anndeede,*Habde e Bidaaji*(c 180) limtii bidaaji, o yani e majji. Irenaeus winndi wonde laawol gootol tan ngam Kerecee'en njogoo ngootaagu ko jabde e dow neddaagal laamu jannde wootere--diisnondiral episkopaaji.^[2][Dental e laamu wonaa kawtal e nder Almasiihu.]Ko Irenaeus adii yettude miijo wonde linjiilaaji nay dii fof ina poti jabeede no canonical nii.

Jannginde ko...Irene mo Liyon- Ngam o wari ngam hisnugo yimbe fuu bee hoore maako -- fuu, mi wi'i, 6e Allah jibini bee maako -- bikkoy, sukaabe, sukaabe, sukaabe, e mawbe. (Ko fayti e Bidaaji II.22.4)

Orlutheran.com/html/baptevid.html

Klemen mo Aleksandiriya

Clement mo Aleksandri (Titus Flavius Clemens) (c.150-211/216), ko tergal gadanal e nder Egliis Aleksandri ko 6uri innde, kadi ko gooto e jannginoobe mum burbe teskinde. O hawriti aadaaji filosofi Gerek en e jannde Kerecee'en e nafaore**ann**dal.⁸O yellitii Kerecee'enPlaton.^[2] Miijo cakkitiingo ngo ko...Teori mbaydiji. Tagaado goonga oo tan tuugii ko e mbaadiiji, sifaaji duumiidi, di mbaylaaka, timmudi, di gedē keertiide hakkille ngoni koppiiji di timmaani.Mkala miijooji Platon ko hannde ngoni gedē duumiide e diine kerecee en katolik/protestan. Banaheeferbeina joginoo hade mabbe, Kerecee'en paamiMbaadiiji PlatonbanaAllah's miijooji. Klemen_Aleksandriya e wiki/Platonism

⁸Yeewto lowre ndee - Gnosticisme.

Gnostik(Gerek: gnosis,aandal) aadee ko diineruuhuujiinangaa e nder aaduna jawditagaado ko laamdo mo timmaani, ... thebraahiima allah, kadi ina seerti e huunde burnde toowde, nde kelme keewde mbiyata.

en.Gnostik

Gnostikhuutoraama e diineeki Kerecee'en arandeeji feere-feere di mbiyata ko ganndal keeringal toowngal ko buri Linjiila walla njuubbudi Eklesiya. l=g&p=7

Cakkital Gnostic e nder diine kerecee en ummoriido e teeminannde didabere huutoriima sifaa mum elitist gooto, ina wiya wonde Iisaa rokkii ganndal "sirru" e won e almuɓɓe, burbe teentude Mariyam Magadalaajoe Toma. Kisndam, be mbiyi, ari tan ko e fuddoode – sahaa e sahaa fof ina wadi gedde kaawniide.

peculiarpress.com/ekkesiya/arsiif/ekkesia67.htm

Iwdi Aleksandiriya

Orijen, walla Orijen Adamantiyus (c185- c254) wonnoo ko anKerecee'en arande'engando egando diine. E wiyde aadaaji, ko o...Misiranaajo^[5] jannginoowo to Aleksandiri, wuurtini Dudaal Katekisma, do Clement jannginoo. Baaba Alexandria adii wallude Origen kono caggal mum o riiwi mo sabu o todɗaama tawa baaba oo yamiraani dum. O ummiima to...Sesariya Maritima maayi toon^[6] caggal nde o torraa e nder tooɗanng.

Huutoraade ganndal makko e demngal Ebere, o yaltini heen ko laabtiSeptante.^[2] O winndi firooji e defte Biibal dee kala.^[2] E nder Peri Archon (Kuule gadane), o artiri firo filosofi gadano e jannde Kerecee'en.^[2] O firti binndi dii e sifaaji, o holli hoore makko wonde ko o Stoic, Neo-Pythagorean, e Platon.^[2] BanaPilotinus, o winndi wonde ruuhu ina rewa e daawal jorkondirngal hade mum jibinde neddo e caggal maayde, haa joofna ina yettoo Alla.^[2] O miiiji hay jinneeji ina kawra e Alla. Wonande Origen, Alla wonaanoJawmiraawokono ko...Kuulal gadanal, beAlmasiihu, eLogooji, wonnoo ko e les makko.^[2] Miijooji makko e mbaydi njiimaandi e nder...Trinite, temporalite de la matiere, « preexistence fabulous des âmes » e « restauration monstrueuse qui suivant de cela » bayyinaamaanatamae nder teeminannde 6biire.^{[7][8]}

en.wikipedia.org/wiki/Origen

Janngingol Origen: Mido yetta oo sahaa ngam yeewtude huunde nde banndiraabe men keewi naamnaade. Cukalel ina lootee ngam yaafuya bakkatuuji. E hol sifaaji? Walla hol nde be mbadi bakkaat? Kono nde tawnoo "Hay gooto beydaani guuɓol", necfco ina itta guuɓol ngol e sirilu lootgol. Ko dum wadi sukaabe tokosbe ina lootee. Ngam "So neddo jibinaaka e ndiyam e Ruuhu, o waawaa naatde e laamu asamaan." (Homiliya dow Luuka 14:5).

Orlutheran.com/html/baptevaid.html

Antoni mawdo

Antoni(c 251 – 356 anndiraa kadi Baaba Monk en fof) ummori ko...Misra, gardiido mawdo e nder...Baabaaji jeereende. O mawninaama e nder ekkesiyaaji keewdi e dow...balde juulde:17 lewru Yarkomaae nder...Eklesiya Ortodoks Fudnaangee ekkesiyaaji hiraange; beTobi22, (Nalnde 30 lewru Yarkomaa) e nder...Eklesiya Ortodoks Koptike...Eklesiya katolik koptik.

[Koptik- A worgo Afro-Aasiyan kedemngal kaaleteengal e... Misrahaa ko famdi fof teeminannde sappo e jeedidabere.]

Antoni_mawdo

Baabaaji Latin

Tertuliyani

Quintus Septimius Florens Tertullianus (c 160 - c 225), mo naatni diine kerecee en ko adii hitaande 197, ko binndoowo keewdo golle yaafuya, diine, luural e asket.^[13] O bii hooreejo sooje'en Roma'en. O innitiraa ko "baaba Kerecee'en Latin."

Yeewndo_2 (Faggudu, hitaande 2007, h. 22)

Tertullian ñiñii jañdeji Kerecee'en di o miijinoohetik, kono caggal nguurndam mum en yettii miijooji di kambe e koye mabbe ngari yeewteede ko fenaande. O winndi defte tati e demngal Gerek, ko kanko woni binndoowo mawdo gadano e... Latin Kerecee'en, bana non wakkati feere andiraa "Baaba Ekklessiya Latin."^[14] Ina laabi ko o awokaa to Rome.^[15] Ina wiye ko kanko naatni helmere latin « trinitas » e ko fayti e Diine (Trinité) to kelme Kerecee'en^[16] (amma Teofilus mo Antiyokiya (c115 - c183) winndiino tawo ko fayti e "Trinité, Alla, e konngol mum, e hakkille mum", ko nanndi kono nanndaani e konngol Trinité),^[17] e kadi ma a taw foormula "Nembe tato, Substance gooto" hono Latin "tres *Neddo, una Ko huunde*" (hoore mum ummoraade e... Gerek Koine) ledde. "*Hipostaasuji, Hoomooji*", e kadi helmere « vetus testamentum » (Alkuraan booydo) e « novum testamentum » (Alkawal Kesal).

E nder makko... *Yaafuya*, ko kanko woni binndoowo Latin gadano mo siftini diine kerecee en wonde "vera religio" [diine goonga], e nder njuubbudi mum, o woppi diine Laamu Room booydo oo e diineeji goddi jabaadi dii, o wafti dum e darnde "goongdinal" tan. Kuutoragol makko "laamu goondinal" ina wayi no Tertullian huutoriima dum e won e foormulaaji ceertudi e jañde [(De praescription, xiii).] E yellitaare formalism e sakramentalism, njuubbudi njuubbudi ndii arii yiyeede ko ina jokkondiri no feewi e bamtaare neddo e Alla. Ko haalaa, e hol no haalaa; ko wacfaa, e no wacfaa ... e nde e hol to e hol mo wacfi ... fof ina jogii nafaore mawnde, e kala 6uu6ol ina addana 6uu6ol ko ina wona jooni jooni e "doole eklesiyaaji 6e ngoni." [Yeru gooto ko to konngol "e innde lisa"⁹ huutorteedo e joofnirde duwaawuji keewdi ina wayi no naatii e kuutoragol teeminande keewde caggal nde ekkol sosaa e gargol laabi njuubbudi.] en.wikipedia.org/wiki/Baabaaji_Eklesiya

Tertullian e Hippolytus ko « worbe dido tan teen tube, luulndiibe beydagol doole bismaango Room. Laamu duumotoodo, F. W. Mattox p. 203

Caggal nguurndam makko, Tertullien naati e... Montaniste en, [wahyuuji dartiidi ummoraade e Ruuhu Ceniido, ngam haalde no hunduko passif diine e haalde e gite ecstatic]. seernaabe seernaabe yatooje rigorism makko.^[13]

en.wikipedia.org/wiki/Baabaaji_Eklesiya

Tertuliyanyetti miijo [ko fayti e binndol ngol] wonde "ko jabaaka e dow wellitaare ko hadaama." Wadi noon, so tawii Binndi ceniidi dii ina cuudii e huunde, ndeen ko di cuudii e goonga, haa laabi cer, ko dum hadaa haa abada. Wodbe e jamaanu makko noon, mbiyata ko e hoolaare, "ko hadaaka

---

⁹Yeewto - E Innde lisa

ina jabee e dow wellitaare." Yiyngo luulndiingo ngoo noon, ko : so Alla haalaani heen hay huunde, alaa e sago o jogoo ko luutndii dum. Nii woni, ina foti jabeede e leñol makko. ... [Ko buri duubi ujunnaaje caggal duum] Luther e Zwingli kadi teskiima e ndeedoo haala. Didabo oo hollitii wonde kala ko "yamiraaka walla janngaaka e nder Alkawal Kesal ina foti jabeede tawa alaa ko heddi heen", kono Luther ina jokki e wiyde ina luutndii dum -- "Ko luutndii Binndi dii ko ngam Binndi dii, Binndi dii ko ngam dum." ... Kono silsil biblique goonga¹⁰(to Alla wiyi e goonga hay huunde timmunde laawol gootol walla didmol e huunde) wonaa hadde, wonaa kadi jabde.

MIIJOJI by Al Maksey Haala #401, Ñalnde 30 lewru juko

hitaande 2009 ummoraade e wiki.org/wiki/

Baabaaji_AnteNiseen/Toɓɓere_III/Yaafuya/Kabirgal,_walla_De_Corona/Toɓɓere_II

Won e janngirde e golle Tertullien

Laamu Goongdinal- Ina waawi wiyeede wonde Tertullian ina huutoroo ndee doo konngol sahaa kala, e ngol firta jooni ko aadaaji baawdi doolnude e nder Eklesiya, jooni ko Binndi dii e koye mum en, e, ma a taw, foormula janje laaftudo. So tawii hay nokku gooto o rokkaani doggol defte binndaade dee, o feccii de e pecce didi, o inniri de instrumentum e testamentum. en.wikipedia.org/wiki/tertullian

Duubi 1200 haa 1300 caggal duum sabu peewnugol ngol, Diiso Trent (1545 – 1563) ngo Pape Paul III noddii, fellitii wonde “aadaaji di dipiteeji dii e baabiraabe eklesiyaaaji dii ciifi dii, ko laamu potngu e laamu Binndi dii.” Laamu duumotoodo, F. W. Mattox, p. 291

Jeenooɓeɓe Waroobefotaani naatde e nder ekkol e kala sahaa. E nder deftere mum, Tertullien ina ñiña Pape Kalikstus Ingam jabde hono beedoo yimbe naatde so be kollitii tuubuubuye.

en.wikipedia.org/wiki/tertullian

Sipiriyanke mo Kartaago

Sipiriyanke (Tasiyus Sesiliyus Sipiryanus) wonnoobismaangoje Kartaagoe fudfoode teentunde Kerecee'enwinndiyanke. Ina gasa tawa o jibinaa ko e fudfoode teeminande 3biire e hitaande... Fudnaange Afrik, ma a taw to Kartaago, do o hebi “classique” moyyo (heeferbe) jaangirde. Caggal nde o naati diine kerecee en, o wonti bismaango (249) haa o maayi amartiri (Ñalnde 14 suwee, 258) to Kartaago.

Janngirde Sipiriyankooje

Ko fayti e ko fayti e cukalel ngel: Aan [Fidus] mbiino wonde be poti ko looteede e nder ñalawma didabo walla tatabo caggal jibineede maɓbe, ko sariya booydo tayaadoo oo foti teskeede, kadi a sikkaani so neddo ina foti looteede e senngo e nder ñalawma go'abo caggal jibineede mum. E nder diiso amen dum wayi ko no wodfude nii. Hay gooto jabaani course mo cikkudaa ina foti yetteede. Kono enen fof eden njuurnitoo wonde yurmeende e moyfere Alla fotaani salaade hay gooto jibinaado (Batte 64:2 [253 caggal Iisaa]). Baabaaji-ekkleisiya-dow-lootagol-cukalel.html

Ambroise

¹⁰Yeew lowre ndee - Silmude Binndi dii.

Ambroise (337/340 – 397) ko guverneer Emili-Liguri to worgo Itali. E hitaande 374 bismaango Milan, hono Oksensiyus, Arian, maayi, Arian en luulndii...lomto. Ambroise yahi to jumaa do woote dee mbaadara doo, ngam hadde jiibru, ko dum huunde waawnde wadeede. Haala makko tayaa ko e noddaango "Ambrose, bishop!" E fuddoode o salii e semmbe makko golle dee, de o feewnitaaki hay dara sabu o lootaaka, o janngaani heen no haanirta niidiinekono, nde o hebi bataake ummoraade e laamdo oo, ina yetta no fotiri Rome todfaade yimbe be nganndu-daa ina poti jogaade darnde ceniinde, e nder yontere wootere o lootaa, o todfaa, o todfaa no haanirta nii, o woni bismaango Milaan.

Ambroise ina limtee e Egliis Katolik e nder nayi asliiji diisafroobe Eklesiya. Heddiibe bee ko...Sankara Agustin, Sankara Jérôme, be Papa Gregori I. Teskaama wonde diineeki Ambroise ina njogii batte keewde e di...Asli.

O huutoriima ngaal ganndal e waajotoodo, o tiidnii haa teenji e eksegeesis Alkawal Kesal, e baawde makko e haaldude ina teskini Ogustin mo Hippo, lomto makko to bannge ruuhu, mo Ambroise walli dum e tuubgol mum waajooji.

Ogustin

Ogustin (354 – 430) jannginaama ngam wonde jannginoowo e filosof. Jannugol makko ina fawii tan e binndoobe latin. Omo yidi Ciceron no feewi, o wadti dum e dow binndoobe booybe wodbe bee fof.

E nder duubi makko gadani o tawi janngirde Manichean, [laamlaamuuji didi duumiidi, gooto ko annoore les Alla, goddo oo ko nibbere les jinne] ina nanndi no feewi e janngirde Gnosticism. Caggal ko ina wona duubi jeetati o woppi fedde nde o yahri to Neo-platonism [1].hakkeende moy/ere woni iwdi bonannde (keeriindi bonndi), e wonde ngool hakkeende moy/ere ummorii ko e bakkaat aadee]. Hedde duubi 27 o wonti "Kerecee'en" kono wonaa tan e jande Biibal. Kono nde o mawni ndee, o beydii yahrude yeeso e laawol Biibal ngal, o wodditii filosof. Hewi, de njillondirta ko e addude luural.

Kalvinism

"Isma", REW

Won e Mijooji e Goongdingol Augustin

1. Sifaa bonannde
Alla ko duumotoodo, waawaa waylaade. Ko kanko woni moy/ere timmunde. Kala dille ummoraade e Alla ko bonannde. Ko moyyere Alla tan waawi hacfde yimbe e bakkaat. Subaade hoore mum e nokku Alla ko yiyam bakkaat.
2. Iwdi Bonannde
"Hol ko wadi bonannde ina foti wonde e nder winndere nde tagoore nde alaa ko woni e mum, nde tagaado moy/fo, baawdo fof?" (McGiffert, Daartol mijjo Kerecee'en, 1933, h.89). Bonannde ko gamtaare tagoore ndee fof, 6uu6ol kadi e nder ko alaa ko ummii. Alla wonaa sabaabu bakkaat kono ina jabi dum.
3. Iwdi Bakkaat (Total Bonannde Roneteende)
Hay so Augustin goongdinaani wonde ko Alla woni sabaabu bakkaat, o jabii aadaaji katolik en e jande bakkaat aslijo.
4. Yidde Ndimoo

Nedfō ronii e Aadama jikku bondō kadi dūm wonti semmbe bakkaat. Yimbe ina ndokkee ndimaagu subaade kono o waawaano subaade Alla e wuurde ngam makko tawa o alaa ballal Alla walla moyýere.

5. Golle Moyýere Gadane

Goongdinal ko dokkal Alla hay gooto waawaa goongdinde Alla so wonaa tawa ko e moyýere makko diwti dūm. Dee dokke ina ndokkee tawa yéewaani nafaore aadee, so tawii ko goonga walla ko yi'aa.

6. Moyýere nde ronkaaka

Be Alla yidi hisnude bee mbaawaa hadde dūm hay so o yidfi.

7. Laamu Alla

Alla ko toowdō no feewi. Yidde makko tan woni yidde goonga.

Tayre

Won e yimbe ina beydoo 6ooyde e kisndam won heen e 6ooygol, cfum fof ko e yidde Alla sirlu nde 6e mbaawaa faamde.

8. Hisnude Seniibe

Alla ina rokka subaabe dokkal reende mbele ina mbaawa muñde haa timma. Ko cfuum wacfi hay gooto e cubaa6e 6ee waawaa fawde heen, majja.

9. Limre subaabe fibnde

Limngal subaabe ngal waylaaki, ko gootum e limngal maleykaaji dogdudi dii. Ngol goongdinal tuugii ko e Feññaande 3:11 “Jokku ko njogidaa koo, mbele goddō ina yetta kudol maa.”

“ismeeji” Calvinism,

REW, kelle 4 – 7

“Baabaaji Eklesiya” Wakkati

100 200 300 400 476

Alkawal Kesal winndaama e hitaande 95

Kiliim ??-101

Korintu'en anndi

Ignas 35-110

Sakramentuuji naatnaa

Polikarp 69-155

Annditi Matiyo e Marku

Justin 100-165

Hippolit 170-236

Ina hollita lootgol cukalel

Ireneus Teeminande 26iire-36iire

Ko furi heewde e defte Biibal ina nganndaa & lootgol cukalel ina tuugnii

Kiliima 150-211

Tertuliyān 160 haa 225

Fudfoode 185-284

Defte dee fof so wonaa 4 njabaama [1].Yaakubu,2 Piyeerbe2&3 Yuhanna].

Antonius mo Misra 251-356

Sipiryanke???-258

Kawtal Nicea 325

Eklesiya Dowla Room sosaa

Ambroise 337-370

Ogustin 345-430

Faandaare 3

Gnostik

Fuddoode Gnosticism booyii wonde huunde luulindiinde, haa jooni ko huunde nde widtooji keewdi mbaadata. So tawii ko adii duum Gnosticism ina hiisee ko buri heewde ko bonnude diine kerecee en, jooni ina wayi no ina laabi wonde batte gadane de njubbudi Gnosticism ina waawi seertude e won e teeminande ko adii jamaanu kerecee en. katolik.org/ansikoloji/yiyngo.php?id=5209

Won e miijooji jokkondirdi e Gnosticism ina nanndi e ko ummorii e Zoroastrianism mo nganndu-daa ko "hakkunde teeminande 18biire e 10biire ko adii jibineede lisaa." Kono "Won e winndooobe booybe kadi ina ndokka "ñalngu" miijooji ko nanndi e ko ina wona 6000 ko adii jibineede lisaa.^[e]" wikipedia.org/wiki/Zoroaster

Platon wuuri ko e hitaande 428-348 ko adii jibineede lisaa. Ko buri heewde e defte daartol e ansiklopediiji ina njetta Socrates, Plato, e Aristotle ngam wonde yimbe burbe waawde e nder daartol Hirnaange. Miijooji mabbe filosofiiji ummorii ko e jaambaarooji mawdi Homer. Duum addani faandaare filosofi timmunde burnde moyyude nde addani mbaydiiji renndo ceertudi e nguurndam Gerek en. Platon, ko goonga, ko tergal e elite renndo. Dumdoo ina jeyaa e ko buri teenjude e darnde makko e miijo diine, woni dualism neddo. Platon jannginii wonde neddo ina wadi gefe didi, « ruuhu » e « banndu ». O jannginii wonde ko ruuhu tan moyyi, ko moyyi ko yimbe fof njidi. Banndu nduu ina boni, alaa ko waawi wafde. [Ngoldoo dualism neddo (dum woni, ruuhu e banndu ina ceerti) ina jeyaa e goongdinal Gnostik no teskorte les nii]. Booygol.ladde.org/Gkhebcia/indeks.html

Brad Scott e nder deftere mum The Greek Mind verses the Hebrew Mind winndi "E jamaanu lisaa e Pool ina woodi pelle miijotoode keewde de njippotoo e les njiimaandi Gnosticism. Kono e demngal Ebere, konngol 'anti' ko tachat, firti ko 'e nokku' walla 'e nokku'. Ada yi'a, hay gooto luutndiima sariyaaji ALLA tan, be lomtina dum en e sariyaaji goddi Kala renndo, mawngo walla tokooso, ina jogii kuule soone mum so unstra.

Gila e ummital Gnosticism, mido sikki 'ekkesiya' ina foolnaa e diineeji ngam goongdinde wonde ndimaagu ko ndimaagu e sariya. Laawol tan ngol neddo waawi wiyde ko 'Kerecee' e jogaade ndee doo tippudi ko allegorize walla ruuhuyaade binndol ngol. Allegoriyaasiyon[wonaa goonga tan ko maande].ummii ko e gnostik en adanbe, gnostik ko miijo hellenistik e bure mum.

So duum bennii, hol ko woni Gnostik? E konngol gnosis, konngol Gerek, firti ko 'ganndal'. Ngoldoo laawol miijo kadi ko diine e jamaanu lisaa. Kono ko buri haandude ko laawol miijaade. Tesko mbiy-mi ko laawol miijo, wonaa ko laawol miijo. Alaa fof no mbaawirten siforaade ndee helmere e konngudi seeda, ko duum wadi maa en ciftor dum no njahruden nii. Miijo gnosticism fof ina doge e filosofi hakkille walla ruuhu ceniicfo oo fof, e ganndu bonndu e aduna ganndu. Degreeji ina ngoodi, so ada yidi, e ngaldoo filosof. Ko heewi e ko janngete e diineeji kerecee en hannde dii ina pamdi no feewi so en yeewtindiima won e ekstreemuuji yimbe hono Simon, Saturninus, Cerintus, Valentinus, walla hay Marcion. So a fuddoriima e jannde tokosere, nde wonaa deftere, booyataa nde ardoo e jannde mawnde. Heewbe e beedoo worbe (hedde teeminande 1-2biire caggal lisaa) ciftorii wonde lisaa wonaa neddo, kono ko ruuhu Almasiihu. Koni? Sabu "laamdo" oo jogoraani jogaade banndu bonndu nde tawnoo banndu ko bonndu e tagoore mum. Marcion jannginii wonde banndu lisaa ko 'fantom'. Baabaaji eklesiyaaji arandeeji keewdi ina ndaranii ndee doo tinndinoore ko juuti, so wonaa Clement e Origen, yurmeende e ndee tinndinoore. Ko

buri teenjtude e laabi gnostik laabtudi ko dualism, ko luulndii Alla burdo toowde[laamdo mo alaa keerol].e demiurge mo majjere. (Dum wonoo ko karikatur ALLA). E nder won e njubbudiiji, tagoore aduna ndee ummorii ko e miijo hakkille (Sophia).

Tagdo huunde, haa arti noon e banndu, ina joginoo ko boni e tagoore. Kono noon, yiye allayankaagal ina njubbinaa e balli won e yimbe pneumatik walla ruuhuyankoobe, be nganndaa iwdi mum en asamaan. Alla burdo toowde walla demiurge jippini ko rimdinoowo (Almasiihu), addani be kisndam e mbaadi gnosis walla ganndal sirlu. E gnostik en, kisndam fawaaki e iimanaagal walla golle kono ko e ganndal tagoore neddo, ko dum wadi ina heewi yattaade e jikkuuji liggotoobe. Alaa kuule gonde e banndu nde tawnoo logooji walla ganndal timmungal njidaa gede balliije walla gede ngalu. Dum firti kadi ko dewgal ina wadee e majjere kadi, sibu jibinannde ina wadi banndu. Tagdo "unisex" wadaama e teddungal yaakaare. Ko woni les Gnosticism ko gonndigal 'duunde wodnde'. Janngirde keewde e nder Alkawal Kesal ina kuutoree ngam wallitde ngool miijo ngo en ngartirta e nder konngol caggal. Gnosticism, to banngede daartol, ko yahrude yeeso tan e miijo Gerek en walla Hellenistik en. Ngoldoo filosof, teeminande keewde caggal duum, addani dum en wadde njubbudi monastik, haa arti noon e njubbudi Papal kadi.

Miijo Gerek/gnostik 'nder' ina nanndi tan e senaare, moyyere, e binndol. Cadeele dee ko deefoo. Hakkille men e balli men ko ALLA tagi en, ina njogii haajuuji e yiddeji tago. Dee haajuuji e yiddeji ko Tagdo men oo anndi dum en, ko dum wadi omo jogii kuule hakkille e banndu. So tawii diine men yeddii deen kuule (sabaabu oo ko goonga ina nakkii), hakkille men e banndu men ina mbeltina de no feewi. Ko cfuum wacfi e nder diineji Kerecee'en keewcfi, sariyaaji YHVH ina lomtiniree 'sariya Almasiihu' to Ruuhu woni. Alla, guurdo e nder aduna, ina yidi tan ko ruuhu, alaa ko yidi e hakkillaaji aduna.

E hakkille Gerek en ina heewi keewal yi'eede haa Alla gooto tan waawataa wonde. Ko dum wadi ina waawi wonde no feewi waylo-waylo e keewal e nder nehdi e jikkuuji kadi. Alaa fof do laabi teskindi wonande jikkuuji moyyi. Gikkuuji mbayliima no jamaanu wayliri nii[etikaaaji ngonka hannde]., kadi kala filosof alaa ko buri dum laabtude walla ko famdi fof e cakkitiido oo. Janngingol Kerecee'en gila e teeminannde adande ndee jannginii wonde Elohiym (Alla) gooto tan woodi, kono, ko heewi e diineji Kerecee'en ina janfa ndee doo miijo hakkille ko fayti e Elohiym (Alla). Almubbe arande'en, be fuu be yahuudu'en, be keddii bee goongaaku haa Sh'ma[central tenet of Judaism "Heedito, Isra'iila'en: Joomiraawo Allah men, Joomiraawo woni gooto" Dewtere Tawreeta 6:4].Denndaangal janndeeji gondi e deftere Kuude Nelaabe ina ceedtoo dum. E nder caka teeminannde didabere, eklesiya oo ina heewi yimbe be ngonaa juulbe, miijo be ngonaa juulbe puddii ruttaade e miijo Gerek en.

Ina woodi gede keewde e sifaa Elohiym (Alla) ceertude e deen miijoji didi ceertudi pinal. Didi burdi teenjtude e ko fayti e jannde binndol ina tawee e gootal makko e waylaare makko. E nder miijo Ebere, sifaa makko ina jikkondiri no feewi e jamirooje makko e jamirooje makko. Diineji keewdi ina mbaawi 'jabde' wonde ko o gooto, o waylaaki, kono edi njaltina oon jabde e dow jannde. Ko cfuum wacfi miijo Gerek en ina beydoo beydaade e nder miijo men, kadi ko beydude tan ko beydude goongcfin'de ko fayti e Elohiym (Alla) ina nakkii e goonga. Goongfinde gede ko fayti e Elohiym (Alla) wonaa huunde wootere e goongfinde Elohiym (Alla).

DEWAL

Dewal woni ko e bernde pinal Gerek en. Kolosuui mawdi keewdi mahaa ngam hodnude jamaanu dewondirdo mooftudo ngam rewde e teddinde laambe[ngam be mbaawa yahde dewal]. Dee moobondiral ina cikkatnoo ina weltina laambe, ina addana be wadde moyyere e yimbe bee. Laambe ceertube ina ndewee ngam dalillaaji ceertudi sabu kala laamdo ina buubtoo e dow fannu aduna ceertudo. Jimi ina njimree, kulle ina njimree, jimdi buubdi ina keewi. Yimde jimdi, fiyde, e nemmbude laambe ko dewal, ko

ngal dewal woni ko renndini leñol ngol. Golle jommbaajo gorko ina keewi no feewi sabu banndu nduu alaa ko jokkondiri e laambe. Ko ngonka hakkille laambe bee njiɗnoo, Stoic en noon, alaa ko mbaɗata e ngaldoo gollal. Dewal e mabbe noon ko ngonka hakkille; kono ngonka hakkille moyya, suuɗataa e weltaare banndu buubndu. Miijo dewal Gerek en, (proskuneo), yi'etee ko e golle keertiide teddungal walla teddinde. Dewal jamaanu kadi ina yiye e gite Gerek en. Min ndewata ko subaka Alet. Kippuuji yettoode e dewal ina njiɗi hannde, no ardiibe e sahaa dewal subaka Alet. Yettoore yi'etee ko upbeat e tempo burɗo yaawde e dewal ko nde tempo oo leeltinaa e adoration burɗo tiidde hollirtee. So tawii hakkillaaji aduna ñi yontere kala, aduna, njahdii e ciryam mum en, ndeen Yettoore e Dewal puɗfotoo kadi ko subaka Alet garoowo.

RUUHI

E hakkille Gerek en, ruuhu goonga ko "duunde wofnde". Ina tawee e nguurndam yaasi aduna oo kadi ngal filosof ina waawi, ina waawi kadi arde e kala sifaa janngirde "New Age" e diineeji jowitiidi heen haa arti noon e diine kerecee en hannde. Laambe nguurdi ko yaasi aduna oo kadi ko noon neddo ruuhuyanke goonga wuuriri ko yaasi hakkillaaji aduna oo kadi. Yeddude miijo banndu e ñiɗde ina jeyaa e ndeedoo filosof. Miijo laabngo e miijooji laabdi ko maandeeji neddo ruuhu. Ko janngube goonga (aldube) tan mbaawi hebde ruuhu goonga, no miskineebe bee poti toppitaade geɗe aduna, ñalnde kala. Ko kambe ngonnoo yaañoobe diyye, toppitiibe, remoobe, e ko sikke alaa, kabirde.

Rewde ko huunde nde mbaɗata e hakkille, wonaa ko hollirta. Yeddude hoore mum ko huunde ruuhuyankoore no feewi, sabu banndu ko bonannde. Ko yaawi naatde e asamaanuujii ko buri moyyude. Ko ñum wadi warde hoore ko huunde teddunde no feewi e miijo Gerek en. Kala Binndi jowitiidi e biyeydaagu asamaan ina njiyee ina kaba e ngaldoo gonndigal aduna goddo. Dewgal yiytaa ko e oo aduna, ina rewnee. Reende kosam e won e ñameele kadi yellitaama ngam hebde noddaango burngo toowde e logooji kesi ñi. Nde tawnoo logooji ñi ina njiytenoo ko hakkille hakkillaaji, tiidnaade e miijo laabngo ko wonde "e nder ruuhu".

Emotions kadi ina yeewtee les e nder miijo Gnostique. Hollirde miijo ko hollirde lofu e ñakkeende ruuhu. Nde emotion wonnoo stoic e banndu yeddi ndeen initiate wonnoo ko goonga ruuhu. Heewbe e fuɗɗotoobe miijo gnostik adanbe bee, ina njuɓbina silsil, sibu alaa ko neddo ruuhuyanke tigi-rigi waawi haalde. Fuɗɗotoobe adanbe bee nguurdanoo ko e wofɗude yimbe 'wofbe' bee haa juuta ngam wafɗude hakkillaaji mum en e miijo mum en. Nde be ngarti ko be yimbe ruuhuyankoobe goonga be mbaawi tan jokkondirde e logooji [limtude, haalde, wiyde, haalde, miijo, anniya ndernderiijo gonɗo les gollal haala]. Dum addani luural mawngal hakkunde diineeji e diineeji. Iisaa buri waawde haalde ko fayti e ngool miijo nde o ñaawi Nikolaayankoobe. Been worbe maa yettu alkawal celibaasiyon ngam nguurndam, no be resndiraa Joomiraawo (jom suudu goonga gooto).

KISAL

Kisal ko miijo laabngo e goongɗinal e sifaa mum. 'Goongɗinde' ko anndude ko foti. Ngaal ganndal ummorii tan ko e laambe. Kisal ko haala diineeji e ganndal laabtungal ko fayti e laambe. E nder miijo gnostik, miijo 'keys' ina haalee no feewi. Helmere deftere nde hono, 'goongɗinde', 'anndude' walla 'ganndal', 'konngol' walla 'konngudi', 'kuule' e 'dame', 'jabde' e 'goongɗinde', fof ina njokkondiri e ndee ganndal esoterik ngal laambe ndokki. Dee ñoo kelme ina newii e nder janngingol Alkawal Kesal. Nde Iisaa wiyi "ko miin woni damal... ko miin woni gaynaako moyyo... ko miin woni annoore aduna... ko miin woni laawol, goonga, e nguurndam...", ñi paami ko haala logos walla nous jippiidi e asamaan ngam renndinde ndee ganndal walla gnosis. O ari ko ngam addude 'kubeeje' kisndam. Mi siftina on wonde e miijo Gerek en, logos ko hakkille denndindo walla nous laambe. Ngam ruuhu waawa fawaade e asamaan neddo ina foti 'goongɗinde' won e miijooji ko fayti e logooji. 'Ekleesiya' arandeere ndee heddi ko 'Ebree' no feewi e nder teeminande ñi gadane ñe ko ñum wadi alaa ko winndaa e 'diineeji' tabitinaadi. Diineeji ñi ngari baawo

nde ekklessiya man don yama yimbe feere feere nden 'nuddinbe Yahuudu'en' don riwa Yahuudu'en e Masiihin'ko'en.

DUWAAW

Duwaade walla jokkondirde e laambe wonaano huunde nde ñalnde kala, nde jukkata e nder nguurndam Gerek en. Laambe bee ko adii fof ina noddiree so tawii won ko ñakki walla so won ko ñakki. Duwaawu nguu ko neddo oo wadata dum e hoore mum. So mawngol e nder dingiral mawngal ina teskaa, duum wonata ko sahaa tawtoorede pelle ngam jokkondirde e laambe. Dumdoon noon maa won ko adii fof ngam wallitde e nafoore pijirlooji badaadi ngam weltinde tawtoraabe bee. Duwaawu ina heewi wonde juutdo, buubdo. Ardiibe e nder moobondiral ina keewi wadde deen duwaawu e laambe ngam yimbe bee. Jokkondiral e laambe ko adii fof ko ballal e dabbaande.

E nder miijo Ebere, duwaawu ko huunde nde alaa do haadi, ko huunde nde wadata e hoore mum. Duwaawu ina heewi wonde ko renndo e nder keewal. E nder miijo Ebere, duwaawu ina heewi wonde barkinde Elohiym (Alla), yettude mo e haalde e sahaa bennudo. Duwaawu ina nanndi no feewi e juulde nde tawnoo kadi ina todfii 'waktuuji set'. Duwaawu ina jeyaa e neddaagal, ngam jangginge neddo jokkondirde e Tagdo ñalnde kala.

Laabi keewdi hannde:

a. gooto. Won ko duwanoo mo woni kala

b. Waajotoodo ina jangga Binndi dii ngam kala neddo.

c. Ruuhu neddo ina waawi jooni wadeede e ngonka duumiika, ruuhuyankaagal, tawa ina goongdini gede potde e jabde won e miijooji ko fayti e logooji.[Golle ngam dañde kisndam wonaa golle yidde e yettude.]

Hol ko Alla dabbii e am?lomtinaama e Hol ko woni logooji dii?

yettaa ko e Hakkille Ebere e Hakkille Gerek en 2-10-2007

Famde ceertugol yi'ande mabbe e neddo [Gerek, (duunde nde wonaa yahuud en) ko dualism; woni ruuhu e banndu ina ceerti kadi Ebere (yimbe be Almasiihu walla Almasiihu ummii e mum en) ko gootum; woni ruuhu e banndu ina kawri no Alla tagiri nii] maa rokku damal ngam faamde janggirde, golle e firooji Biibal caggal jamaanu nulaabe (100 caggal lisaa).

Faandaare 4

Hiirnaange Eklesiya

Fooyre Eklesiya

Simon Piyeer jaabi: "Aan woni Almasiihu, Bii Allah guurdo." Yeesu jaabi: "Barkidinaama, Simon bii Yunus, ngam naa neddo anndini ma dum, ammaa Baaba am gondo dow asama. Mi don wi'a ma, aan woni Piyeer, dow haayre nde'e mi mahata Ekklessiya am, dammude Hades foolataa dum. (Matiyo 16:16-18)

E almudde makko gurde teddude o wi'i "Onon ngoni daraniibe am e nder jarribooji am, mi hokkii on laamu bana Baaba am hokki yam." (Luuka 22:28-29) Ndeen e nyalnde Pentekosta "Piyeer jaabii, 'Tuube, lootee looteede, gooto e mon fof, e innde Iisaa-al-Masiihu ngam yaafuye bakkatuuji mon. On keban dokkal Ruuhu Ceniido. Fodoore ndee ko wonande on e bibbe mon e wonande kala mo woni e woddude call Joomiraawo men — ngam fuu'. O jeertini be e konngudi goddi keewdi,

o ñaagii be, o wi'i: "Hisnee ko'e mon e oo yonta bondo." Jabbe haala makko lootaama, fotde ujunnaaje tati beydaama e limoore mabbe ñalnde heen." (Kuude Nelaabe 2:38-41)

Almasiihu soodi dum

Reentodee koye mon e denndaangal jawdi ndi Ruuhu Ceniido hokki on ardiibe mum. Laatee duroobe ekklessiya Allah ka o soodi bee yiyam maako. (Kuude Nelaabe 20:28-29)

Almasiihu woni hoore

Kanko woni suura Allah mo yi'ataa, arande dow tagoore fuu. Ngam ko kanko tagiraa ko woni dow asamaan e ko woni dow leydi, ko yi'etee e ko yi'ataake, ko jappeere laamu, ko laamuuji, ko laambe, ko laamuuji. huunde fof ko kanko tagira dum, ko kanko tagi dum. Kanko woni yeeso kuuje fuu, kuuje fuu don jokki bee maako. Kanko woni hoore banndu maako, woni Ekklessiya. Ko kanko woni fuddoode e biddo gadano e nder maaybe, mbele ko kanko heba fural e kala huunde. Ngam Allah yidi timmugo maako fuu jooda nder maako, ngam maako o fotta bee maako kuuje fuu, ko woni lesdi fuu, ko woni dow asama, bee jam bee yiyam maako rufa dow leggal bardugal. (Koloosiyankoobe 1:15-20)

[W]e fof maa ndaro yeeso joodorde ñaawoore Alla. Ina winndaa: "Joomiraaco wi'i: "Koppi am fof ina cujjana yeeso am, gemngal fof ina jaba Alla." Enen fuu en don mari haaje limtugo ko'e men haa Allah." (Roomnaabe 14:10-12)

Gila e binndi gondi dow dui ina laabi no feewi wonde Almasiihu ko Alla, wonde e yiyam mum; woni, sadak njuumri, O soodi eklesiya e wonde hoolaafe dooftotoobe ina mbafee e nder maggal ko Alla e Biddo. Kanko, Almasiihu, woni hoore walla hooreejo beedoo yimbe, eklesiya, mo yimbe fof cujjanta ngam anndude.

Taskaram

"Ko kanko [Almasiihu] hokki wobbe ngam laataago nulaabe, wobbe laataago annabo'en, wobbe laataago linjiila'en, wobbe laataago pastor'en e janninoobe, [wobbe don fira dum ngam janningo pastor'en bana 'wobbe laataago' don woppi] ngam taskugo yimbe Allah ngam kuude kuugal, ngam banndu Almasiihu annda haa goondinki fuu annda Bii Alla, on ngona mawbe, on njotta timmal Almasiihu fof." (Efesu'en 4:11-13)

O tori ngam kawtal goondinbe maako "Mi tori ngam be'e tan, ammaa ngam be nuddinta yam bee wolde mabbe, ngam be fuu be laato gootel bana Baaba, bana a woni nder am, min boo nder maada, ngam be laato gootel nder amin, ngam duniyaaru nuddina dow a neldi kam ina waawi timmineede e nder gooto, mbele aduna oo ina annda ko aan neli mi, kadi ada yidi be no njidirdaa mi nii." (Yuuhanna 17:20-23)

Bana hooreejo Ekklessiya maako, o tabitini hukuumaaji maako bee hokkugo kuude e kuude feere-feere naa kuude malla darnde ko haani ngam Ekklessiya man huuwa bana banndu gootel goongaaku e goongaaku haa maako. Be ngonnoo ko:

- a. Nulaabe - ngam seedaade
- b. Annabaabe - ngam anndinde e/walla janninginde
- c. Linjiila'en - ngam anndingo nufaye maako dow jokkirgol, kisndam.

- d. Pastooruuji e jannginoobe - mawbe, duroobe, reenoobe, reenoobe, reenoobe walla reenoobe] ngam reentaade, jeertina, semmbidina, janngina e janngina be ngoni e les njiimaandi mabbe.

Pol acci Titus haa Kereta ngam subugo mawbe nder berniwol fuu. (Tiitus 1:5)

Neddo waawaa anndude e dow laabal timmungal so tawii mawbe ina todɗaa e kala wuro walla e nder kala dental, so tawii ko furi dental gootal ina woodi e nder wuro walla wuro. En andi Pol donno haa Efesu wakkati juutɗum ngam maajum ɗum waawan woodi ko furi jama'aare woore malla suudu ekklessiya. Hay so tawii ko furi fedde wootere ina moofta e nokkuuji ceertuɗi, neddo ina waawi tan miijaade so tawii won mawbe e nder kala fedde Kerecee'en ina kawra e galleeji walla mawbe wonande wuro Efesu walla so tawii mawbe ummoriibe e kala moobondiral ina mbada mawbe wuro Efesu. Ko noon kadi wonande Yerusalaam. Kono e nder Urusaliima eden nganndi won ujunnaaje ujunnaaje Kerecee'en. Be kawri e nder galleeji kadi kambe fof be kawri; "Goondinbe fof ina kawra e suudu Suleymaani" (Kuude 5:12) [haa nde torraaji ardiibe Yahuuda'en puɗɗii]. So tawii won mawbe wonande kala "eklessiya galle" walla wonande wuro ngoo fof ko be dental goonɗinbe gootal e faandaare wootere e nder fedde e nder ngootaagu hakkunde mum en. Alaa ko holliti mawdo gooto walla fedde mawbe wootere ina joginoo darnde burnde mawnude e mawbe walla fedde mawbe wodbe. Laaru janngirde thebiblewayonline.com Kuude Ekklessiya Almasiihu e Gaynaako'en maako boo Maccube Almasiihu.

Pol yi'i ko adii fof wonde yiddeji neddo ina njidi waylude njuɓɓudi Almasiihu ngam "Gila Miletus, Pool neli haa Efesu ngam noddude mawbe eklessiya eklessiya Alla, mo o soodi e 6166 makko. Micfo anndi caggal nde njaltu mi, 6uu6ol bonngol ina naata e nder mon, ngol 6uu6nataa 6uu6ol ngol Hay e nder limoore mon, worbe ummotoo, 6uu6na goonga ngam 6uu6nude almu66e caggal ma66e. (Kuude Nelaabe 20:17-18, 27-31)

Gila Militu, Pool jokki jahaale mum haa Urusaliima. Nde be ngari Urusaliima, jama'aare e nulaabe e mawbe jabbaama, be kabri be ko Allah wadi bee mabbe fuu. Ndeen yoga e goonɗinbe jeyaabe e fedde Farisa'en ndarii, mbi'i: "Lenyi di ngonaa Yahuuda'en don ta'a, don dabbitsa dɗowtanaago Tawreeta Muusaa." Nulaabe e mawbe kawri ngam yeeuwaade ndee naamndal. (Kuude Nelaabe 15:4-7)

Ndee jeertinaango mawbe Efesu ina wayi no wadii ko juuti, won do hedde hitaande 100 caggal jibineede Iisaa no yiyraa e binndande Clement mo Rome, Ignatius mo Antiyoki, Polikarp mo Smirna e wodbe. Fof ina jokki e "Episkop won e wuro." E goonga, Ignatius ina tiidnoo e « feccere bismaango e presbiteri e laamu laamdo bismaango ». Laamu mawdo gooto, bismaango walla pastor gooto, alaa do tawaa e nder deftere nde.

Ignatius, Clement mo Rome e wodbe ciftinii wonde ngam ngootaagu goonɗinbe wadde ina foti wonde "laamu gootal jaɗde (episkopat)." "So, e fudɗoode teeminannde didabere, ardorde eklessiya fuddii waylaade wonti huunde haawniinde nanndunde e laamu siwil Room. Binndande burde waawde hollirde ngal waylo-waylo ngo aldaa e deftere, ko Ignatius, bismaango Antiyoki, hay so tawii won sikkitaare e goonga bataakeji makko. ... It will out e AD inffitice 110) ko heewi miijaade ko goonga, o tiidnii e feccere bismaango e presbiteri e laamu laamdo bismaango, haa o nanndini bismaango e Almasiihu e hoore mum [ina laabi ina seerti e Ignatius e Clement].

Gaynaako'en ekklessiya don mari haaje reenugo be o hokkata nder hakkiilo maako; woni, ebe poti yeewde so tawii won gaañiido, gaño oo yani, majjii, weelo walla ñonñi e rokkude haajuuji mum en. Dum waawaa wadeede e woddude. Ko maa won toppitagol teddungol ngol neddo ganndudo e yidde be buri hoore mum no Iisaa e yidde mum e men.

Faandaare 5

Duubi hakkundeeji (Nibbere).

476 – 1517 caggal Iisaa

Eklesiya Room sosaa ko e laamdo Room pagando biyeteedo Constantine e nder batu Nicea e hitaande 325 caggal Iisaa ngam semmbinde laamu mum. Doon e doon nde hebi semmbe yaajdo e kala tobbe laamu laamdo. E doggol laamu Room Hirnaange hedde hitaande 476 caggal Iisaa, Eklesiya Room Konstantin wayliima wonti Eklesiya Katolik Roma, wonti doole politik burde semmbe e nder Orop. So tawii noon, fotde duubi 1 000 e njuubbudi fedde ndee e ñakkeende fartanqe janngude, jamaanu remoobe bee mbaawaano, walla nii, cuusaani, luulndaade njuubbudi laamu eklesiyaaaji dooleeji dii e joom en jawdeele en, laambe e laambe mum en wallitoobe dum en.

Hedde hitaande 1200 caggal jibineede Iisaa, Kerecee'en goonfinbe Biibal puddii luulndaade firooji, janngirde e golle Biibal de Eklesiya Katolik laawdini. Be ceerti koye mabbe e Egliis Room, mo be njiyri ko murtudo. Dum noon, de njiytaa ko no kulhuli potdi wonde kulbiniidi nii. Ngam ittude ndee bonannde yi'eteende, tooñanqe e nder tolnooji ceertudi, sosaa, jokki haa e nder teeminande.

Waldensiyankooqe (hedde hitaande 1179)

Waldens en adanbe ina ngoongdini ko ustude jawdi, renndowaajaadee **janngude binndi dii e hoore mum**. Sekteer oo fuddii ko e darorde teeminande 12biire ko wiyetee Poor Men of Lyons, [Farayse] fedde yubinaande e...Piyeer Waldo, njulaagu alduo mo...Liyon, mo rokki jawdi mum hedde hitaande 1177, yahri waajaade nulaabelaferehono laawol timmungol. E hitaande 1179, be njahi Rome, do...Papa Aleksandere IIIbarkini nguurndam mabbe kono hadi waajaade tawa alaa yamiroore diineeji nokku oo. Be njabaani, be puddii waajaade no be paamirta binndol ngol. Yi'aama e Egliis Katolik Roma ko be ngonaa njuubbudi, be bayyinaa e dow laawolseernaabefuddoraade teeminande keewde e...torrako duum fotnoo halkude seernaabe bee.

en.wikipedia.org/wiki/Waldensiyanke

E nder teeminande 11biire, e nder yarlitaare Eklesiya Katolik ngam tabitinde laamu Almasiihu ngu be mbayli, paapuujii Room puddii huutoraade kuutorgal kesal -- konu kulbiniingu. E fuddoode, konu kulbiniingu nguu ina joginoo faandaare mum ko hebtude Yerusalaam e "Leydi Ceniindi". E laabi saliiqe bee, ujunnaaje ujunnaaje siwil en be ngalaa ellaaji (haa teenqi e yahuud en) njuppaa, njuppaa, mbaraa. Kono, e nder yontaaji, miijo kulbiniingo ngoo waylaama ngam ustude luural ruuhyankeewal e nder Orop e hoore mum. E konngol godngol, konu nguu ummiima e anniya warde renndooji Kerecee'en goonfinbe Biibal dii fof.

Albijenejiwalla Katar en (hedde 1200) .

[Pape] Innocent III ina sikki wonde luulndiibe goonɗinbe Biibal buri bonde e keeferbe (Saracen en, juulbe, e Turki en), sibu be mbonnii ngootaagu ... Orop. Nii woni Innocent III wallitnoo « hareeji kulbiniidi » ngam mumtude be. Papa Innocent (hol innde!) noddi Luwis VII yo waɗ warngo mum, o yamiri kadi Raymond VI yo wallu dūm.

Albigens en walla Cathars wonbe e fudnaange Farayse ina keewi siforeede no buri wodbe jannugude e alɗude e Farayse nii. Be mbiyaa ko be seernaabe e juude paap nde tawnoo be ndewaani jamirooje makko. Be njoginoo e be njangga Biibal maɓbe ngal ko almuɓbe tan mbaawi wadde. E hitaande 1209, Egliis Katolik fudɗii hare mum e banndiraabe mum Oropnaabe Kerecee'en. Be mbiyaama e nder mesasuuji Pape Innocent subaka Alet ko "maccube mboddi ɓooyndi". Innocent fodani warbe bee laamu asamaan so be yettii kaafaaje maɓbe e yimbe be ngalaa kabirde. Halkere Catharism, nde heewi dogde e nder galleeji, timmi haa hannde, konu kulbiniingu nguu, ko daartiyankooɓe njiyri dūm ko warngooji gadani e nder Orop.

-binndande

teskind.com/twyman/?id_hello=10

E lewru sulyee hitaande 1209 caggal iisa, konu katolik en ortodoks en, ina gasa tawa ko e nder wolde kulbiniinde Cathars, yani e wuro Beziers, Farayse, mbari 60 000 siwil mo alaa kabirde, mbari worbe e rewbe e sukaaɓe. Wuro ngo fof ɓuuɓnaama, nde won wullitaango wonde katolik en ina mbaraa kadi "heretik en", lefol laamu ngol wiya 6e njokka e warde, woto 6e ngoppu cfum sabu "Joomiraacfo ina anndi ko'e mum."

To Minerva, 14 000 Kerecee'en mbaraama nder yiite, noppi, nofru, e hunuko "heretics" ta'aama bee "goongɗinbe [Katolik'en]." Tesko: E wiye Webster's II New Riverside University Dictionary, dūm ko fenaande: "Neddo jogiido walla daraniido miiyooji luulndiidi, esp. neddo luutndiido e yeeso yimbe fof dogmaaji jabaadi e nder Egliis Katolik Roma."

Dee doo yeruuji e nder daartol juutngol e bonngol ngol Katolik en mbaɗi e aɓbe mum en bonbe, Kerecee'en goonɗinbe Biibal. Ko buri bonde e ko buri bonde e goonɗinbe Biibal ina jogori arde e oon sahaa e nder daartol katolik yiyaam anndiraangol Inquisition. Papa Aleksandere IV sosi Biro Inkiisiyoŋ e nder leydi Itali e hitaande 1254. Inkiisiyoŋ gadano oo ko Dominik, Españoolnaajo, sosdo fedde rewbe Dominik.

Tuggi 1200 haa 1500, doggol juutngol jamirooje Paap jowitiide e Inkiisiyoŋ, beydotooɗe tiidde e tooɗanngge, e politik maɓbe fof feewde e bidsee, ina njokki tawa ustaani. Ko njuɓɓudi sariyaaji tiidndi : kala Paap ina tabitina, ina moyfina kuutorde gardiido mum. Fof ina tiindii e darnde wootere, ngam ruttade haa timma kala ko seerndi goongɗingol... Inkiisiyoŋ ina luurdi e kuule burde hoybude e nuundal e yidde Kerecee'en e hoddiibe men, tee ina gasa tawa ina jabee e kulhuli winndereje e nder Eklesiya ɓooydo. D

Inkiisiyoŋ ko juɓɓule katolik laabtude, keertiide ; nde sosaa ko e faandaare laabtunde ngam mumtude kala neddo e nder Orop mo seerti e goongɗingol e golle katolik en. Nde yaaji gila Farayse, Milan, Jeneef, Aragon, e Sardiin haa Poloñ (teeminande 146iire) caggal dūm haa Bohemiya e Rome (1543). Nde momtaaka to Espaañ haa hitaande 1820. E mtc.org/inquis.html

^{GOOTO}Piyeer S. Rukman, doktor mum; Daartol Ekklessiya Alkawal Kesal (Defterdu Goondinbe Bibel; Pensacola, Florida; 1 1989)

^DJH Ignaas gondó e Dolinger; Papa e Diiso (Londres, 1869); no wiyraa e deftere Dave Hunt, Debbo ina rewi e daaba

^EPiyeer S. Rukman, doktor mum; op cit.

Yuhanna Wikilif (1328-1384)

Wycliffe ko diine Engelenaajo, janngudo e jannginde to Oxford ko furi heewde e nguurdam mum. E nder oo sahaa Eklesiya Room ina joginoo ko furi heewde e jawdi e nder Angalteer e Orop kadi diineeji dñi ngonaano ko furi heewde e jom en leydi en be ngalaa nehdi e be ngonaa nuundube ko dum addani besngu nguu teddude no feewi.

E hitaande 1376 Wycliffe winndi deftere wiyeteende « Ko fayti e laamu siwil ». E nder maggal o hollitii wonde ina haani wooda tuugnorgal moraal wonande ardorde eklesiya (Almaami'en fof ina poti wonde worbe moyfube). Jeyi leydi keewndi ko dum woni sabaabu cadeele [dum ina waawi nanndude e laamu]. John of Gaunt, laamdo Richard II, suka kecco e oon sahaa, weltiima no feewi e woppitde ekkol Room jawdi mum ngam "laabbinde almudbe." Duum kadi rokki Wycliffe Engeleere ndeenka laamdo, dum addani mo waylude eklesiya e hitaande 1378 caggal lisaa.

Wycliffe ina salii dogma katolik en, laamu Pape e janjeeji Transubstantiation, masde keewde, unctio extrême ngam kaalis (uddude ñawbe, gila e Yaakubu 5:14, 15) e purgatorium ekn... O tiidini e binndande makko wonde :

- a. Pape wonaano hoore eklesiya, ko Almasiihu wonnoo!
- b. Pape ko Anti-Almasiihu!
- c. Ko yamiroore ofiseeji didi tan ngonnoo e nder ekkol hee: mawbe e diineeji.
- d. **Biibal, naa ekklessiya, woni laamu tan ngam neddo.**
- e. Ekklessiya foti waylugo hoore maako baawo no Alkawal Kesal woniri.

E hitaande 1382, duubi 71 ko adii nde laamu Room Fudnaange fudnaange, o yaltini deftere adande e demngal Engele. E hitaande 1428, duubi capande nay caggal maayde makko, Egliis katolik wiya mo ko fenaande, buubni yiye makko, njaltini de caggal wuro, mberli de.

Chauser (c. hitaande 1343 haa hitaande 1400)

Geefri Chauserwonnoo ko binndoowo Engele, yimoowo, filosof, birooji, laamdo bedipolomaat. Sehil Chauser e balloowo mum wonnoo Yuhanna mo Gaunt Duke 1er Lancaster, Duke Aquitaine [ina gasa tawa ko laamdo walla laamdo Angalteer e jamaanu Wycliffe] Hay so tawii o winndii defte keewde, o furi siftoreede ko golle makko de o timminaanika birgal daartol Taariikaaji Kanterburi, koolol daartol ngol hijjoore fenaande haali e laawol feewde e galle laamordo to Kanterburi. Heen sahaaji ina wiyee baaba... Binndol Engele, Chauser ina sikkaa won e anndube ko kanko woni binndudo gadano hollirido laawdingol naalankaagal... demngal ngenndiwal Demngal Engele, wonaa Farayse walla Latin. Chauser ina fawi heen no feewi e iwdi mum, hono humanist en Bokkasiyo.
Wikipedia.org/wiki/Geoffrey_Chaucer

Jan Hus (hitaande 1372 haa hitaande 1415)

Jan Hus ina joginoo batte e janngirde... John Wikliif. O yetti miijo waylude ekkol to Bohemiya no Wycliffe wadiri to Angalteer nii. Won e almuube makko ina ngandiraa... Husi en, [be njiylotonoo

ko gedê renndo e...[Cekoslowakihumpito](#) ngenndiijo (wikipedia.org/wiki/Hussite)] tawi ko almuɗbe burbe radikal bee noddiraa [Tabori en](#). Taborit en njabaani kala janngirde de ngonaa e nder deftere nde. Hedde hitaande 1450, won e Tabori en cosi fedde wiyeteende [Banndiraaɓe Bohemian en](#). [E](#)[E](#)[k](#)[l](#)[e](#)[s](#)[i](#)[y](#)[a](#) [M](#)[o](#)[r](#)[a](#)[v](#)[i](#)[i](#)[n](#)[a](#) jeyaa e renndooji karismatik Protestan en gadani. [E](#)[E](#)[k](#)[l](#)[e](#)[s](#)[i](#)[y](#)[a](#) [k](#)[a](#)[t](#)[o](#)[l](#)[i](#)[k](#) [R](#)[o](#)[m](#)[a](#)[y](#)[e](#)[w](#)[t](#)[i](#)[n](#)[d](#)[o](#)[r](#)[i](#)[i](#) ko janngirde Hus ko majjere. Ko kanko wonnooriwaa e nder diinee hitaande 1411, ñaawaado e...[K](#)[o](#)[n](#)[s](#)[e](#)[y](#)[e](#) [K](#)[o](#)[n](#)[s](#)[t](#)[a](#)[n](#)[s](#), bewulii e [l](#)[e](#)[g](#)[g](#)[a](#)[l](#)[e](#) hitaande 1415 tawi omo yahra e duubi 43.

Hus wonnoo ko balloowo mawdo e...[P](#)[r](#)[o](#)[t](#)[e](#)[s](#)[t](#)[a](#)[n](#) [e](#)[n](#), mo janngirde mum njoginoo batte keewde e dowlaaji Orop e caggal mum [M](#)[a](#)[r](#)[t](#)[i](#)[n](#) [L](#)[u](#)[t](#)[e](#)[r](#)[h](#)[o](#)[o](#)[r](#)[e](#) mum. [E](#)[H](#)[a](#)[r](#)[e](#)[e](#)[j](#)[i](#) [H](#)[u](#)[s](#)[s](#)[i](#)[t](#) [e](#)[n](#) wadii nanondiral Basel ngal addani ekkol moyfitingol e nder Laamu Bohemiya—fotde teeminande ko adii nde deen yellitaare madata e nder moyfitingol Lutheran. en.wikipedia.org/wiki/Jan_Hus

Golle katolik godde kadi ina ngoodi ko wayi no :

- a. Simony - Birooji Eklesiya yeeyete ko e bidsee burdo toowde ina addana yimbe burbe waawde wonde bismaango e abbot [hooreejo monasteri mo alaa ko waawi e bismaango].

[Daartol jamaanu hakkundeejo e](#)

[jamaanu hannde](#), Mayers, hello 115116

- b. Indulgencies – soodde yaafuya, jooni e caggal maayde. Yeeyde Indulgences John Tetzel woni sabaabu nde Martin Luther seerti e Rome – 1517. E fawaade e janningol Room, purgatori ina nanndi no feewi e jeynge, tan ko nde juutataa no feewi, kono fof ina foti rewde heen. Paap wiyi ina jogii mbaawka e doole ngam ustude walla ustude deen cadeele. Nde fuddorii ko paapuuji Pascal I (817824) e Jean VIII (872882) nde wonti nde hebi nafoore no feewi. Dum wonti laawol “yeeyde martaba oo e bakkaat.”

Deftere

Biibal

Halley,

p.787dille

restoraasiyoŋ.com/janndeeji/jannde03.htm

Petro Celik (hedde 1374 haa 1460)

Petr Chelcicky wonnoo ko...[K](#)[e](#)[r](#)[e](#)[c](#)[e](#)[e](#)[’](#)[e](#)[n](#)[e](#) gardiido politik e binndoowo e nder...[B](#)[o](#)[h](#)[e](#)[m](#)[i](#)[y](#)[a](#). Miijo makko ina wondi e...[T](#)[o](#)[m](#)[a](#)[a](#)[s](#) [m](#)[o](#) [Š](#)[t](#)[i](#)[t](#)[n](#)[y](#), [J](#)[o](#)[h](#)[n](#) [W](#)[i](#)[k](#)[l](#)[i](#)[i](#)[f](#), [J](#)[a](#)[n](#) [H](#)[u](#)[s](#), e aadaaji Waldens en.

O ñinji kuutoragol doole e gedê...[n](#)[u](#)[d](#)[d](#)[i](#)[n](#)[k](#)[i](#). O jannginii wonde Kerecee'en ina poti daranaade [p](#)[e](#)[e](#)[w](#)[a](#)[l](#)[e](#) hoore mummyidde [n](#)[d](#)[i](#)[m](#)[a](#)[a](#)[g](#)[u](#), wonde o fotaani doole wodbe wonde moyfube, kadi moyfere ndee ko yidde. O goongdini wonde Kerecee'en ina poti yidde [A](#)[l](#)[l](#)[a](#)[h](#)[e](#) [h](#)[o](#)[d](#)[d](#)[i](#)[i](#)[b](#)[e](#) [m](#)[u](#)[m](#), **e wonde ko dum woni laawol tuubnude yimbe wonaa e doole**. O hollitii wonde kala sifaa doole ko bonande, kadi Kerecee'en fotaani tawtoreede hareeji laamu politik.

Janngirde Chelčický ina mbaɗi miijooji di caggal duum yetti e...[M](#)[o](#)[r](#)[a](#)[v](#)[i](#)[y](#)[a](#)[n](#)[k](#)[o](#)[o](#)[b](#)[e](#), [A](#)[n](#)[a](#)[b](#)[a](#)[p](#)[t](#)[i](#)[s](#)[t](#) [e](#)[n](#), [K](#)[u](#)[w](#)[a](#)[k](#)[e](#) [e](#)[n](#), be [B](#)[a](#)[p](#)[t](#)[i](#)[s](#)[t](#)[e](#) [e](#)[n](#). Ko kanko woni aranopasifistwinndiyanke mo...[R](#)[e](#)[n](#)[d](#)[o](#), ko adii [E](#)[r](#)[a](#)[s](#)[m](#)[u](#)[s](#) be [M](#)[e](#)[n](#)[n](#)[o](#) [S](#)[i](#)[m](#)[o](#)[n](#) fotde duubi 100.

[en](#).Anabaptist en

Erasmus (hitaande 1466 haa hitaande 1536)

Erasmus ko "ganndo [humaniste] Holanndeejo, kadi ko janngoowo mo meedaa yiyeede. O winnditii binndande keewde ko fayti e Baabaaji Eklesiyaaaji, de o winnditii daartol gadanol ngol e yaltude e mbaadi Alkawal Kesal. O winndii kadi Alkuraan Keso gadano binndaado e demngal

Gerek, o holliti ṅakkeende kuutoragol binndol Latin ngol Catholip the Vulga ekklesiyaaaji gila e jamaanu Jérôme. Hay so tawii Erasmus huutoriima jaleede no feewi e nder ṅinjoje mum e ekkol katolik o yaltaani e porogaraam tiidḡo ngam moyýinde nguurndam, kono o rokkii ko heewi e gedē ḡe worbe wodbe kuutortoo Ina wiyee wonde Erasmus lelni eggudu nduu.”Laamu duumiingu, FW Mattox, p 229

Makiyaawel(1469 haa 1527)

« Nedḡaagu e nder bure ko golle Machiavelli tiitoonde mum ko « Laamḡo » .E nder ndeedoo deftere o wiyi :

- a. Laamḡo kebḡo nafoore ina foti woppude denndaangal miijooji diine e jikkuuji.
- b. Ina moyýi o feeña diineyanke, e oon sahaa kadi o huutoroo fenaande.
- c. O waawataa yurmeende so ina haani.
- d. Maa won tolnooji ḡiḡi jikkuuji – gooto wonande laamḡo oo, godḡo oo wonande leñol ngol.
- e. Laamḡo oo ina foti waasde hoolaade jamaanu nguu sabu ko be be ngalaa njettoor, be ngonaa jom en hakkillaaji, be ngonaa fenaande, be ngonaa jom en hakkillaaji.
- f. E fawaade e ḡuum, laamḡo oo fotaani sikkude wonde ina foti ḡoofaade fodoore nde o fodani besngu nguu.
- g. O teentinii wonde dowla ko toowḡo e laamu, ina foti wadeede e jogaade semmbe.

E nder ḡuum o holliti doosgal laamu (totalitarisme). ... Mussolini winndi deftere mum ngam hebde doktoraama mum e ‘Miijooji konu Machiavelli’.” Laamu duumotooḡo, F. W. Mattox, p. 236

Nedḡankaagal e/walla Nedḡankaagal

Nedḡanḡedadi ḡi ko teeminanḡe ko adii ḡuumeRenndo.

Nedḡanḡaagal Gerek en

Teeminannde jeegom ko adii jibineede Iisaapanteyist en(goongḡindo laambe heewbe) Tales mo Milete Xenofanes mo Kolofonfeewnitii laawol miijo humanist Gerek en caggal ḡuum. Thales ina sikkaa ko kanko tagi konngol « Anndu hoore maa ». Xenophanes salii anndinde laambe jamaanu mum, o resndi diineejii ngam doosgal ngootaagu e nder winndere ndee. ... Been Gerek en Ionian en ko kambe ngoni miijotoobe adanbe anndude wonde tagoore ina woodi ngam janngede tawa ina seerti e kala ko ina wiyee ko bure tagoore. ... E teeminannde tatabere ko adii jibineede Iisaa, .Epikuruswonti anndiraado e konngudi makko juutḡi e...cadeele bonannde, ṅakkeende goongḡingol e nguurndam caggal maayde, e laabi jowitiidi e nedḡo ngam hebde *wudaymoniya* (E demngal Gerek firti ko weltaare).

Nedḡanḡe Aasi booyḡo

Filosoofi gondo e dow aadee, jabḡo ko bure tagoore ndee e jikkuuji sikkitaare e ko bure tagoore ndee ina tawee e:

- a.) 1000 ko adii jibineede Iisaa e nder...Lokayatanjubudi filosofi Inndo (sikkitaare filosofe ṅakkeende diine)
- b.) 66oteeminannde ko adii jibineede Iisaa e hitaande Taoisism (system moraal to Konfusiyankooḡe)
- c.) Kadi e teeminannde 66iire ko adii jibineede Iisaa, Budda Gautaama, nde tawnoo hay ruuhu walla huunde jeyaande e ruuhu waawaa woodde tigi rigi e goonga, miijo wonde ruuhu maa

wuur caggal mum haa abada, duumotoo, waylaaki, eey, duumotoo haa abada: mbele dūm wonaa jaŋde majjere timmunde, timmunde?^[18]

Dante(hedde 1265 haa 1321)

Dante Aligiyerigooto Itaaliyimoowo mo...Duubi hakkundeeji. O winndi ko...Komedi Alla, ko adii fof ina wiyee Commedia e binndudo oo, caggal dūm ina wiyee Divina e...Bokkasiyo, [gooto Neddanke renndinde(1313-1375)] ina heewi hiiseede ko deftere binndol burnde mawnude nde winndaa e nder...Demngal itaalie golle maantiniide adunabindol. [No woorunoo, golle binndol ina mbinndee e demngal Latin booyngal, wonaa e demngal Itaali.]

E Komedi Allaina siftina yahdu Dante e nder Fursina(Jahannama), Purgatori(Purgatori), e...Asaman(Paradiso), ko yimoowo Roomnaajo ardii dūm ko adii Virjiile ndeen by Beatiris. Konngol ngol "komedi," e nder maanaa booydo, ina firta golle peeñinde goongdingol e winndere yubbunde, nde kewuuji dīi ngonaa tan e joofnirde welnde walla "amusing", kono ko joofnirde nde yidde Providential yamirta gedde kala e moyfere timmunde woni hijjoore ummoraade e Jahannama haa e Aljanna fuddotoo ko e hijjoore e moraal e hijjoore e Alla. (Wikipedia.org/wiki/Dante_Alighieri) [Ina annaa ko dūm woni ko furi heewde e janngirde katolik en e oon sahaa.]

Neddanke Renaissance,

Hedde hitaande 1806 Humanism huutoraama ngam siftinde janngirde booyde de dufe Almaañ ndokki. Neddanke Renaissanceko yellitii to Itali etinooma wuurtinde jaŋde Gerek e Latin booynde. E nder baldde cakkitiide teeminande 18biire e fuddoode teeminande 19biire, renndooji keewdi "filantropi" e moyfube sosaa. Be ndaranii ko moyfitingol aadee e nehdi aadee tuugiindi e hakkille aadee tan tawa ko e dow jubbule diineeji gaadanteeji.

E teeminande 19biire, Eklesiya katolik yiytaa ko no doole politik jogiide doole tiidde.

(wikipedia.org/wiki/Katolik_Romaan_e_Almaañ)

E oon sahaa gooto, "humanism" hono filosofi gondo e dow aadee (hono no diineeji njubbudi nii) ina huutoree e Almaañ e ko wiyete Hegelnaabe nano, Arnold Rugebe Karl Marks, be ngonnoo ko e ñiŋde jokkondiral tiidngal hakkunde ekkol e laamu Almaañ-Prusse doolnudo.

Neddanke Renaissance ko dille hakkille e nder Oropo caggal mum Duubi hakkundeejie... Fuddoode Jamanuujiwakkati ngam yahrude yeeso e jamaanu Niwre e janngude e yeru binndoobe mawbe kiisbe. Ngam Petrarque e... Bokkasiyo, joom mum burdo mawnude wonnoo Siseron. Faandaare maŋbe ko waawde waawnude wodbe ngam ardaade nguurndam moyfam. No Petrarch wiyri nii, 'yidde moyfere furi annude goonga'. Ko noon Rhetoric ardi e jabde filosofi.

Heblo teskinngo humanist ko haalde no moyfi e winndude (ko furi heewde, e mbaadi bataake). E fuddoode ko filosof wonaa luulndiingo Kerecee'en walla hay luulndiingo diineeji. Kono nde hiisaama e won e mbaadiiji, nde wonnoo ko nde habde e Eklesiya, walla e njubbudi renndo ngodndi e nder kuubal. Umanisti en ñiŋji ko be cikkata ko Latin barbareejo e nder dufe jaabi haadtirde.

Jannugol humanist en badiingol Latin binndi binndol booyaani ko addani be anndude ceertugol daartol e nder binndol yontaaji ceertuɗi. E nanondiral e ko be njiyri ko ɗakkeende Latin, be kuutoriima doosgalad *fonteeji* (wartude e iwɗiiji) e nder fannuuji janɗe jaajɗi, yiylaade binndandɗe e... Baabiraagal binndol [binndi "baabaaji eklesiya"] kam e winndoobe heeferbe. Caggal nde... Laamu Bizantiine hitaande 1453, mooliibe bee ngaddi binndandɗe Gerek en, wonaa tan binndandɗe Platon e Aristote, kono kadi binndandɗe Linjiilaaji Kerecee'en, ɗe meedaa hebde e Hirnaange Latin.

Caggal hitaande 1517, nde peeŋgol kesol binndol ngol waɗi deen binndandɗe ina njaaji, humanist Holanndeejo Erasmus, jannugol demngal Gerek to galle binnditagol Venise to... Alduus Mantiyus, fuddii filooloji [1]. ina teskaa ɗiɗo foftaglebewiugoe nder haala demngal, hawrudeganndal demɗe bejanɗe binndol] yeewndo Linjiilaaji ɗii, e nannditinde asliiji ɗii e firooji mum en e demngal Latin ngam feewnude majjere e luural e nder firooji ɗii. Erasmus, wondude e ganndo Faraysenaajo Jak Lefevre d'Étaples, fuddii yaltinde firooji kesi, lelni golle ngam Reformaasiyoŋ Protestan en. Gila doon, humanism Renaissance, haa teenɗi noon e Fudnaange Almaañ, wonti ko faati e diine, kono humanism Itaali e Farayse beydii tiidnaade ko e ganndal e filoloji, jowitiingal e yimbe seeda, e rewruɗe e reentaade tobbɗe ɗe mbaawi bonnude laambe despotic walla ɗe mbaawi yiyeede ko corro.

Nedɗanɗe

Batte dille nedɗankaagal Renaissance

Kuulal ad fontes (wartude e iwɗi) kadi ina joginoo kuutorɗe keewɗe. Humanist en ina keewi luulndaade filosof en dille bennude Skolastik, "janngoobe" duɗe jaabi-haadtirde Itali, Pari, Oxford e nokkuuji godɗi. Laabi scholastics yellitii ko e jokkondiral maɓɓe e ganndal e filosofi Giriik en booybe e Aarabeebe yontaaji hakkundeeji ngam etaade yubbinde miijo Aristotewondude e diine katolik. Kono be ngoppaani binndandɗe binndol, daartol e binndandɗe pinal godɗe booyɗe.

wikipedia.org/wiki/Nedɗankaagal_Renaissance

Yiytude binndandɗe booyɗe dee kadi addani en ganndal burngal luggidde e laabtude e duɗe filosofi booyɗe ko wayi no Epikuriyankaagal, be Neoplatonism, mo hakkillaaji mum Pagan en, hono baabiraabe Eklesiyaaji booyɗi, njidnoo, ko famɗi fof, e fuddoode, miijaade wonde ummori ko e peeŋgol Alla, dum noon ina waawi jokkondirde e nguurndam moyɗere Kerecee'en. (en.wikipedia.org/wiki/Humanism) E ruttaade e deen binndandɗe binndol, daartol, haalaaji, e diineaji, nedɗankaagal Renaissance wayli no feewi jikku pinal e hakkilantaagal Orop. E nder palsapaaku, humanist en Renaissance buri waɗde hakkillaaji mum en e jeewte Plato, be ustii heen binndandɗe Aristotelian.

wikipedia.org/wiki/Nedɗankaagal_Renaissance

Anndugol burngol moyɗude e binndi karallaagal Gerek en e Roomnaabe kadi ina addana yellitaaare ganndal Orop ɗo Platonism (miijo mbaydiiji e antitipeeji) darii e luulndaade Aristote tiidnaare (jannde walla miijo diisnondiral e faandaare) e sifaaji yiyteteedi e aduna gondo e banndu.^[33] Kono humanist en Renaissance, be cikkatnoo koye mum en ko artirde teddeendi e teddungal booyngal, ngalaano nafaare e kesam-hesaagu ganndal. Kono, e cakkital haa joofnirde teeminande 16biire, hay duɗe jaabi-haadtirde, hay so tawii ko Scholasticism (kuulal ngal... luural nanondiralgalbe hakikahirde), fuddii ɗabbude yo Aristote janngɗe e binndandɗe laabtude peewnaade e fawaade e kuule filosofi Renaissance, dum noon ko dum addani Galileo waɗde luural e aadaaji booyɗi ɗi Skolastik.

Teeminannde sappo e jeenay e noogas

Konngol "diine neddaagu" ina wadi sahaaji ko Ameriknaajo Baaba sosdo, Tomaas Paine, hay so tawii noon ko dum seedtaaka tawo e binndande makko keddiide dee. Thomas Paine innitiri hoore mum teofilantropist, konngol hawrungol e demngal Gerek ngam « Alla », « yidde » e « neddo », e hollirde wonde, so tawii o goongdini woodgol hakkille tagoowo e nder winndere ndee, o saliima no feewi ko diineeji gondi dii mbiyata e ko wiyetee pretensiculous transcetration, haa teeni noon. Fedde Pariyankoore wiyeteende Theophilanthropy huutoriima deftere Paine, wiyeteende Age of Reason (1793), ngam ruttaade e binndol tawa ina yahdi e yattooje Voltaire « ngam feeñinde majjere diineeji mahraadi e dow moobondiral daartol leñol Levantine ngol aldaa e nanondiral ». E nder teeminannde 19biire Ludwig Feerbaake nder...Hegelnaabewinndi ("Neddo ko laamdo e neddo" walla "laamdo wonaa huunde [so wonaa] neddo e hoore mum").

Siynube asliiji Manifesto Humanist I mo hitaande 1933, kollitii wonde ko kambe ngoni humanist en diineeji. Sabu diineeji gaadanteeji dii waasde jogaade haajuuji ñalnde heen, siynube 1933 bee kollitii wonde ko huunde himmunde no feewi ngam tabitinde diine doole kisal ngam hebde haajuuji ñalnde heen. Gila ndeen Manifestooji didi goddi mbinndaa ngam lomtaade gadano oo.

E nder fuddoode Manifesto Humaniste II, winndoobe bee Paul Kurtz e Edwin H. Wilson (1973) ina teskii wonde goondinal e ganndal ina dabbi ngam yiyde ko yaawi ko fayti e ko fayi arde. Manifesto II ina hollita heen tayre ko fayti e Diine, ina hollita wonde diine aadaaji ina wada neddaagu bonngu. Manifesto II ina anndi deedo pelle ina njeyaa e filosofiji mum en tago: ganndal, nehdi, demokaraasi, diine, e humanism Marxist.

E hitaande 1941, ko...Fedde Ameriknaare toppitiinde ko fayti e neddankaagalyubinaama. Ha bawo Hare adunaare dimmere, Humanist en tato mawbe ngonti ardiibe adanbe diwanuujii mawdi di...Fedde Ngenndiije Dentude: Juliyan Huxleyje UNESCO, Brok Kisholme nder...Fedde Adunaare Cellal, be John Boyd-Ore nder...Fedde Nguura e Ndema.^[49]

E hitaande 2004, Fedde Ameriknaare toppitiinde ko fayti e neddankaagal, wondude e pelle godde lomtiide agnostik en, ateyist en, e wodbe miiotoobe ndimaagu, kawri ngam sosde...Koolol sekulaar ngam Amerikko kabantoo e nder...Wasinton, leydi Amerikngamseerndude ekkol e dowlae nder leydi ngam burde jabde Ameriknaabe be ngonaa diineeji. Gardiido gollordu fedde Sekulaare ngam Amerik ko...Sean Fairclothdepitoe dowlala booydo ummoriido Maine.

Neddanke jamaanu, ko wayi no Korlis Lamont mala Karl Sagan, jogaade wonde neddaagal ina foti yiylaade goonga e nder hakkille e hujjaaji burdi moyyude teskaadi e jabdesikkitaare ganndale...feere ganndal. Kono ede ciftina wonde kuule jowitiide e ko moyyi e ko boni ina poti tuugnaade e moyyere neddo e moyyere renndo. [dum woni, alaa najoje timmude.] Ko dum laawol etikaaji, Humanism yeeuwtaaki gedde metafizik ko wayi no woodgol walla waasde woodde tagooje de maayataa. Neddaagu ina jokkondiri e ko woni neddo.^[9] So duum bennii alaa ko woni heen timmudo.

E hitaande 1925, ganndo hiisiwal e filosof Engele Alfred to bannge worgojeertinii: "Annabaagal ngal." Farayse Bakonjoooni timminaama; e neddo, mo sahaa e sahaa fof ina hoyda hoore mum ina lesdi seeda e maleykaaaji, ina jabi wonde maccudo e jaagorde tagoore. Haa joooni ina heddi e yeeuwe so tawii fijoowo gooto ina waawi fiyde gedde banndu didi dee kala."^[10]
en.wikipedia.org/wiki/Neddaagu

Samere

Nulaabe njeertinii wakkati nde yimbe don ngurtina ekkitol boodngol, tokka yidde ma6be. Ina laabi dum wadiino gila e bataakeeji Yuhanna feewde e ekklesiyaaaji Asii binndaadi n Feññaande.

E nder duubi garooji e jamaanu nulaabe (caggal 100 caggal Iisaa) binndi “baabaaji eklesiya” pudfiima rewde miijooji mum en. Duubi keewdi janngirde e golle ma6be mbadi bonde walla bonnude haa anndube Biibal katolik en njabaani ko heewi e deen golle e janngirde ngam ustude nguurndam e nguurndam. Won heen njidi tan ko moyfiinde yoga e golle burde bonde, wonaa ruttaade timmunde e nder deftere nde ngam denndaangal janngirde e golle.

Duubi teemerre janngoobe Bibel anndi haaje wartugo haa Bibel ngam hebugo ardungal nder ngeedam ko welnata Allah e nder dewal maako nyalde fuu. Wycliffe haali dow janngirde e kuude Ekklessiya Katolik de tawaaka nder defte. O yidi kadi hokkugo Bibel nder demngal maako ngam yimbe bibbe aadama'en mbaawa hebugo anndal burngal woodfugo dow wolde Allah, naa be tuuga dow firo godfo. Ko dum addani mo nguurndam makko.

E nder duubi seeda janngoowo Bibel godfo biyeteedo Jan Hus jibinii rewoobe be njabaani kala janngirde de ngonaa tuugnorgal Biibal. O wuuri tan ko duubi seeda juutdi nde tawnoo Egliis katolik ina joginoo mo fenaande, o riiwaa e diine, o ñaawii mo e nder Diiso Konstans, o yani e leggal e hitaande 1415.

Been worbe e wodbe ina torraa sabu be cuusi wadde hoolaare ma6be e Biibal ngal, wonaa e janngirde e golle neddo. Kono tooñange wonaa huunde hesere nde fudforii ko e yahuud en, nde beydi dum ko e laambe Room, nde jokki e Egliis Katolik Room, nde wari ujunnaaje ujunnaaje ngam jogaade walla janngude tan konngol Alla. Torraaji ndartaaki. Ina woodi hannde e mbaadiiji keewdi – jaleede, bonnugol balli, bonnugol jawdi haa e maayde.

Ko ina wona duubi capande joyi caggal maayde Hus, jaayndeeji Guttenberg mbadi Biibal burngal heewde yimbe. Nde Bibel hebi, yimbe duudbe fuddi yamugo janngirde, kuude e firooji duuddi wakkati man. Boornugol noddaango ngam moyfiitingol e wartaade e Biibal ina buubtoo fotde duubi capande joyi goddi. Kono e hitaande 1517 Martin Luther hubbi yiite nde o jolni teskorde makko 95 e damal Egliis All Saints to Wittenberg. Booytaani Zwingli e wodbe ndewi e Luther e ñinde janngirde, golle e firooji di ngonaa ganndal jooni dii. Be dabbi ko moyfiitingol. Kono peewnugol ngol feeñaani ina waawi wadeede kadi heewbe e luulndiibe laamu Eklesiya katolik tabitngu nguu mbarii nguurndam mum en.

Booytaani wodbe ciftorii wonde so tawii ekkol ma6be [Katolik] waawaano moyfiineede, ndeen yontii yo be ngoppu dum. Dum addani diineeji keewdi kesi soseede tuugiidi e janngingol e golle worbe hono Martin Luther, John Calvin e John Wesley ngam innde tati e burde maantinde. Almu6be ma6be yellitii e faamde ma6be tolna, be ciifi dum e binndol, be dabbiiri almu6be ma6be fof yo doofto e dooftaade diine ma6be.

Been yidbe moyfiinde Egliis Katolik, buri tiidnaade ko e waylude ndeen fedde. Wodbe buri tiidnaade ko e janngirde yidbe waylude Eklesiya Katolik. Alaa fof fedde nde anndaa wonde neddo ko cadeele potde naamnaade “Hol ko pot-mi wadde ngam hootde to Alla?” Ndee naamndal ko naamnal gootal ngal 6i66e Israaiilaen nji'ata kala nde 6e beydi 6amtaade aadi ma66e e Alla, ndewi e golle 6e ngoni e saraaji ma66e.

Necfco ina haani hootde to Alla, ittude kala golle janane, hootde e janngingol Alla huutortoo tan ko Biibal. Alla sosiino Eklesiya mum gila ko booyi, ina wada heen kala ko ina wada goondinal mum, hoolaare mum e dooftaare mum e Iisaa, Almasiihu, biyiiko gido.

Won e janngirde luulndiibe Baabaaji “Eklesiya”.

1. Ngootaagu hakkunde goondinbe ina waawi hebtaade tan ko e laamu gootol – diisnondiral Episkopaal – system Papal.
2. “Eklesiya” golloowo bee Bishop Rome woodi bawde dow Masihiiko'en fuu – limngal Eklesiya tabitinaama

3. Alaa ko foti wafeede tawa Biskop jabaani.
4. Mawningol ñaldi teentudi ko wayi no Paska.
5. Almaami'en bana dental keertaangal hakkunde'en dow innde Bishop – lomto Almasiihu.
6. Yellitaare Sakramentuuji – won e janngirde Almasiihu buri wodbe nafaore.
7. Sosi mono-episkopat do Biskop en toddaa gila e cadeele de tayaaka gila e nulaabe haa e Biskop jooni oo, hono Pape, joginoodo tiitoonde rokkaande laambe bee, hono Pontificus Maximus.
8. Waylooji e golle e mbaadi lootgol:
  - a. Sukaabe lootaabe e jibnaabe ina njaba ngam maabe
  - b. Lomtinde werlaade ngam buubnude
  - c. Dabbude konngudi keertiidi ngam lootgol ina wada nafaore.
9. Noddiraa ko diiso Episkopaal ngam tabitinde janje wootere jabaande.
10. Hawti aadaaji filosofi Gerek en e janje Kerecee'en
11. Neddanke ko ruuhuui diineeji nanngaadi e nder aduna mo Alla mo timmaani tagi.
12. Jabde ganndal neddo toowngal ko buri Linjiila. [Montanism]
13. Ruuhu ina rewii e daawe jokkondirde hade mum jibinde neddo, caggal maayde ina yettoo Alla.
14. Kuule tabitinaade ngam anndude janjeeji deftere:

Ko hadaano e binndol ko haram

Feere

Ko binndol hadaani ina jabee

15. Laamu Goongdinal tabitinaangu do janngirde laawdinaade e nder Egliis Katolik e binndol ina njogii teddungal potngal.
16. Calvin yetti won e gedde de Augustin goongdini ngam wafde diine mum
  - a. Laamu Alla
  - b. Total bonnugol aadee
  - c. Woote de ngalaa sardi
  - d. Yaafuya keewdo
  - e. Moyfere nde ronkaaka
  - f. Muñal seniibe

Janngirde e golle de anndube katolik en njiyri ko bonde

1. Wikliif
  - a. Eklesiya jeyi ko buri heewde e jawdi to Angalteer
  - b. Diineeji dii ngonaano ko buri jom leydi en be ngalaa jikku
  - c. Jabbugol laamu Pape. Pape wonaano hoore Eklesiya, Almasiihu woni.
  - d. Besdugo umrooje duudde ardiibe bana mawbe e diinaaji tan nder ekklessiya Bibel
  - e. Doktrin mbayliigu yiyam
  - f. Jamde keertiide
  - g. Unction burdo heewde
  - h. Purgatori
  - i. Yeeyde birooji eklesiya
  - j. Ko almaami tan waawi jogaade e janngude Biibal ngal
  - k. Neddo ordinateer waawaano jogaade walla janngude bible
2. Luuter
  - a. Yeeyde indulgencies [yeeyde hakke bakkaat walla yofde martaba bakkaat].
  - b. Purgatori
  - c. Doktrin mbayliigu yiyam
  - d. Dewal seniibe
  - e. Sakramentuuji
  - f. Pape walla Eklesiya wonaano laamu timmungu wonande Kerecee'en
3. Twingli
  - a. Naatgol Eklesiya e nder laamu

- b. Koorka e nder lent
- c. Huutoraade natal (Ikon) e nder daawe dewal
- d. Korsa nder njuɓɓudi laamu eklesiya
- e. Hadde dewgal e nder diineeki

Won e Janngirde e golle Reformer en

- 1. Wikliif
  - 1. Almasiihu woni hoore Ekklessiya
  - 2. Ardiibe Eklesiya doole laato worbe marbe nedɗaaku – naa soodugo darnde
  - 3. Bibel woni laamu tan ngam neddo – naa Ekklessiya Katolika
  - 4. Ko jamirooje didi tan ardiibe ekklessiya – mawbe e diineeki
- 2. Luuter
  - 1. Bibel tan woni laamu timmungu wonande Kerecee'en